

Impactes del canvi climàtic en els drets humans

Document de treball n. 2

Aquest segon document de treball de l'Institut de Drets Humans de Catalunya (IDHC) té com a objectiu establir d'una manera clara i ordenada quins són els impactes que té el canvi climàtic en cadascun dels drets humans reconeguts en la Declaració Universal dels Drets Humans (DUDH), així com mostrar com l'exercici dels drets humans també pot tenir impactes en el canvi climàtic.

Es tracta d'un exercici que busca allunyar-se dels llocs comuns emprats quan es parla de canvi climàtic i drets humans que se solen centrar, d'una banda, només en l'anàlisi o consideració d'alguns drets (gairebé de manera general en els drets a la salut, a la vida, a l'alimentació, a l'habitatge, a l'aigua i al sanejament) o, de l'altra, en anàlisis genèriques vinculades amb el canvi climàtic que incidentalment parlen de drets humans específics i empreses, del desenvolupament econòmic i el sistema normatiu ambiental derivat del Conveni Marc de Nacions Unides contra el Canvi Climàtic. Per tant, plantegem un document que busca servir de base general per a futures anàlisis d'aprofundiment, obert a evolució, de vint-i-set drets humans i les formes en què alguns fenòmens meteorològics extrems els impacten.

Autoria: Vicente Aylwin, Stefani Betroni i Karlos Castilla

Data: Gener 2023

Edició:

Institut de Drets Humans de Catalunya
C/ Avinyó, 44. 2n
08002 Barcelona
www.idhc.org

Traduït de l'original en castellà.

Disseny i maquetació: nadianmartin.com

Aquesta obra està sota una llicència de Creative Commons Reconeixement No Comercial 4.0 Internacional. Es pot copiar, distribuir, comunicar públicament, traduir i modificar, sempre que sigui per a finalitats no comercials i se'n reconegui l'autoria.

**Institut de Drets
Humans de Catalunya**

**Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament**

**Ajuntament
de Barcelona**

**Generalitat
de Catalunya**

El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva de l'Institut de Drets Humans de Catalunya i no reflecteix necessàriament l'opinió de l'Ajuntament de Barcelona ni de l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament.

Índex

---

1. Anàlisi introductòria 5

De quins drets humans parlem?	7
Què és el canvi climàtic?	8
Què preocupa de la relació canvi climàtic-drets humans?	9
I el dret humà al medi ambient?	10

---

2. Impactes del canvi climàtic en els drets humans 13

Article 1: dret a néixer lliures i iguals	15
Article 2: dret a la igualtat i la no discriminació	15
Article 7: dret a la igualtat davant la llei	15
Article 3: dret a la vida, la llibertat i la seguretat	19
Article 4: dret a ser lliure de l'esclavitud	22
Article 5: dret a ser lliure de tortura	24
Article 6: dret a ser reconegut com a persona davant la llei	26
Article 15: dret a la nacionalitat	26
Article 10: dret a un judici just	29
Article 8: dret d'accés a la justícia i a la reparació	29
Article 11: dret a la presumpció d'innocència	33

Índex

Article 9: dret a ser lliure de detenció arbitrària	34
Article 12: dret a la privacitat i a la vida privada	36
Article 13: dret a la llibertat de moviment, residència i circulació	38
Article 14: dret a buscar asil	40
Article 16: dret al matrimoni i a fundar una família	43
Article 17: dret a la propietat (individual i col·lectiva)	44
Article 18: llibertat de pensament, de consciència i de religió	46
Article 19: llibertat d'opinió i expressió	46
Article 20: llibertat de reunió i associació pacífica	46
Article 21: dret a la participació política i elecció de govern	50
Article 22: dret a la seguretat social	52
Article 23: dret al treball	54
Article 24: dret al descans i al temps lliure	57
Article 25: dret a un nivell de vida adequat	57
Article 26: dret a l'educació	64
Article 27: dret a la vida cultural, artística i científica	64

cap. 1

Anàlisi introdutòria

Aquest és el segon document de treball de l'IDHC. És el resultat d'un procés de recerca de diversos mesos que ha tingut com a objectiu establir, d'una manera clara i ordenada, quins són els impactes que té el canvi climàtic en cadascun dels drets humans reconeguts en la Declaració Universal dels Drets Humans (DUDH).

Així, es tracta d'un exercici que busca allunyar-se dels llocs comuns emprats quan es parla de canvi climàtic i drets humans, que solen centrar-se només en l'anàlisi d'alguns drets (gairebé de manera general en: dret a la salut, a la vida, a l'alimentació, a l'habitatge, a l'aigua i el sanejament) o bé, anàlisis genèriques vinculades amb el canvi climàtic que incidentalment parlen de drets humans específics i empreses, del desenvolupament econòmic i el sistema normatiu ambiental derivat del Conveni Marc de Nacions Unides contra el Canvi Climàtic.

Som conscients de la dificultat d'abastar i incloure tots els efectes del canvi climàtic en tots els drets humans reconeguts en el món. No obstant això, en aquest document fem un esforç per identificar i destacar alguns dels més rellevants, no només respecte als drets econòmics, socials i culturals, sinó també als drets civils i polítics.

Com el nostre primer document de treball, aquest segon té la vocació de ser el marc mínim d'anàlisi a partir del qual es pot aprofundir amb un estudi més minuciós i crític dels impactes del canvi climàtic en drets específics, més enllà dels que tradicionalment s'estudien. Així, vol ser una base inicial a partir de la qual es pugui aprofundir en tots els drets humans reconeguts de forma més universal, per a mostrar amb claredat que efectivament tots els drets humans es poden veure impactats pel canvi climàtic.

Per tal de donar ordre a aquest estudi introductori i establir les bases d'anàlisis que permetran comprendre de millor forma l'estudi concret de drets que es fa en aquest document de treball, partirem d'algunes preguntes a les quals considerem que és essencial donar resposta per a la millor comprensió de la relació canvi climàtic-drets humans.

De quins drets humans parlem?

Per a entrar en matèria, el primer que ha de quedar establert és que, quan en aquest document de treball ens referim a drets humans, són únicament els vint-i-set drets i llibertats continguts en la Declaració Universal dels Drets Humans, que són els següents:

- Article 1: dret a néixer lliures i iguals
- Article 2: dret a la igualtat i la no discriminació
- Article 3: dret a la vida, la llibertat i la seguretat
- Article 4: dret a ser lliure de l'esclavitud
- Article 5: dret a ser lliure de la tortura
- Article 6: dret a ser reconegut com a persona davant la llei
- Article 7: dret a la igualtat davant la llei
- Article 8: dret d'accés a la justícia i la reparació
- Article 9: dret a ser lliure de detenció arbitrària
- Article 10: dret a un judici just
- Article 11: dret a la presumpció d'innocència
- Article 12: dret a la privacitat i a la vida privada
- Article 13: dret a la llibertat de moviment, residència i circulació
- Article 14: dret a buscar asil
- Article 15: dret a la nacionalitat
- Article 16: dret al matrimoni i a fundar una família
- Article 17: dret a la propietat (individual i col·lectiva)
- Article 18: llibertat de pensament, de consciència i de religió
- Article 19: llibertat d'opinió i expressió
- Article 20: llibertat de reunió i associació pacífica
- Article 21: dret a la participació política i a l'elecció de govern
- Article 22: dret a la seguretat social
- Article 23: dret al treball
- Article 24: dret al descans i al temps lliure
- Article 25: dret a un nivell de vida adequat
- Article 26: dret a l'educació
- Article 27: dret a la vida cultural, artística i científica
- Article 28: dret a un món lliure i just

7

Ens limitem al contingut de la Declaració Universal de Drets Humans perquè és considerada generalment el fonament de les normes internacionals sobre drets humans. Això és, per ser i servir d'inspiració d'un valuós conjunt de tractats internacionals de drets humans a nivell regional i universal, així com per ser un referent d'aquests drets en moltes constitucions nacionals en el món.

La Declaració suposa el primer reconeixement pretesament universal que els drets bàsics i les llibertats fonamentals són inherents a tots els éssers humans, inalienables i aplicables en igual mesura a totes les persones, i que totes i cadascuna de nosaltres hem nascut lliures i amb igualtat de dignitat i de drets, independentment de la nostra nacionalitat, lloc de residència, gènere, origen nacional o ètnic, color de pell, religió, idioma o qualsevol altra condició.

Què és el canvi climàtic?

La Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic estableix en el seu article 1.2 una definició de canvi climàtic: “s’entén un canvi de clima atribuït directament o indirecta a l’activitat humana que altera la composició de l’atmosfera mundial i que se suma a la variabilitat natural del clima observada durant períodes de temps comparables.”

En paraules més simples, el terme canvi climàtic es refereix als canvis de les temperatures i d’altres patrons climàtics com les sequeres, les pluges, els huracans, els ciclons, les tempestes, la nuvolositat, els incendis o la desertificació que ha vingut i es preveu que continuarà ressentint el planeta Terra al llarg del temps, resultat directe o indirecte de l’activitat humana.

És important tenir en compte això últim, és a dir, que aquest “canvi de clima” té relació amb l’activitat humana, que no és per regla general una situació aliena o independent autogenerada pel planeta, encara que és cert que les erupcions volcàniques, per exemple, són un factor natural que sí que incideix en el canvi climàtic pels gasos que s’emeten a l’atmosfera. En tot cas, són les activitats humanes el principal motor del canvi climàtic, degut primordialment a la crema de combustibles fòssils com el carbó, el petroli i el gas, així com al model de consum en el qual vivim, que porta a la sobreexplotació de recursos, a altes exigències d’energies i a la generació molt elevada de residus contaminants. És una qüestió social, econòmica, de benestar i de desenvolupament humà.

De manera simple i generalitzada se sol pensar que el canvi climàtic és simplement l’augment de temperatura que està experimentant el planeta i que es busca que no superi més d’1,5 °C per a no generar danys encara majors. Però no, l’augment de la temperatura és només un (molt important) dels elements que es poden tenir en compte, ja que el planeta Terra com a sistema que és, no només es veu afectat en zones específiques i per un factor únic, sinó que els canvis i degradacions d’una zona influeixen en alteracions de totes les altres. Pel que també implica, entre altres efectes, sequeres intenses, escassetat d’aigua, incendis greus, augment del nivell del mar, inundacions, desglaç dels pols, tempestes catastròfiques i disminució de la biodiversitat.

D’aquesta manera, el que s’entén per canvi climàtic en l’actualitat té molt a veure amb els fenòmens meteorològics extrems que està generant, fenòmens que no ocorrien o no amb la intensitat actual en anys anteriors.

Què preocupa de la relació canvi climàtic-drets humans?

El canvi climàtic és generat essencialment per l'activitat humana. Activitat que, entre altres coses, inclou l'exercici de drets i llibertats, perquè encara que a vegades no ens adonem, l'exercici i gaudi d'alguns dels nostres drets humans també forma part d'aquestes activitats que, directament o indirectament, incideixen en el canvi climàtic. Però al seu torn, el canvi climàtic està incidint en la vida humana i, per tant, en l'exercici i gaudi de pràcticament tots els drets humans.

La Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic defineix per "efectes adversos del canvi climàtic" els canvis en el medi ambient físic o en la biota resultants del canvi climàtic, que tenen efectes nocius significatius en la composició, la capacitat de recuperació o la productivitat dels ecosistemes naturals o subjectes a ordenació, o en el funcionament dels sistemes socioeconòmics, o en la salut i el benestar humans.

En paraules més simples, això significa que el canvi climàtic pot afectar la nostra salut, la capacitat de conrear aliments, la diversitat animal i vegetal amb què comptem, l'habitatge, la seguretat i el treball, la manera de relacionar-nos, els llocs on vivim, els llocs i formes de descans, com ens organitzem com a societat. Evidentment, afecta algunes persones més que altres, no només pels llocs on vivim, sinó també perquè algunes persones són més vulnerables als impactes climàtics, com les que viuen en petites nacions insulars i altres països en desenvolupament, degut a factors com la pobresa, el gènere, l'edat, la condició de minoria i la discapacitat. El canvi climàtic constitueix una amenaça per a la nostra supervivència.

Per tant, sembla clar que, en alterar-se el clima, la forma en la qual exercim i gaudim dels nostres drets humans també es veu alterada, en major o menor mesura, segons les característiques i contingut que té cada dret humà. D'aquí que drets com la vida, la salut, l'alimentació o l'habitatge siguin els que més fàcilment s'identifiquen com a susceptibles d'afectació, però no són els únics, com veurem en el desenvolupament d'aquest document de treball.

A més, la relació canvi climàtic-drets humans també és important pel que ja abans s'avançava: hem de prendre consciència que, per exemple, l'exercici dels nostres drets a la propietat, a l'habitatge, a l'alimentació, a l'educació, a la llibertat d'expressió, a la lliure circulació, a l'accés a la informació, al treball i molts més, si els exercim de manera individualista i pensant en un benefici estrictament personal sota el model de consum i explotació majoritari en el món denominat com a desenvolupat, podria ser no només generador d'elements causants del canvi climàtic, sinó també l'origen que altres persones en altres regions del món no puguin gaudir d'aquests mateixos drets, en sofrir els impactes climàtics generats per l'exercici abusiu dels nostres drets. Per això és important prendre'n consciència, tenir present que l'exercici dels nostres drets també pot generar un impacte en el medi ambient.

Així, el que preocupa de la relació canvi climàtic-drets humans és que moltes vegades només es posa interès en la incidència que hi ha en una direcció, oblidant que es tracta en realitat d'una relació d'incidència bidireccional. Al llarg d'aquest document de treball també mirem de posar de relleu aquest element.

I el dret humà al medi ambient?

D'aquest dret de recent reconeixement internacional no ens ocupem en profunditat en aquest document. No obstant això, és important situar-lo en el marc d'anàlisi que aquí desenvolupem.

En aquest sentit, el primer que ha de quedar establert és que l'octubre de 2021, el Consell de Drets Humans de les Nacions Unides va reconèixer per primera vegada a nivell internacional que un medi ambient sense riscos, net, saludable i sostenible és un dret humà. No es va tractar d'un reconeixement jurídic fort, ja que no es va fer en un tractat internacional, sinó en una resolució de naturalesa política que busca que tots els Estats es comprometin des d'un angle diferent (protecció de la persona) a treballar de manera conjunta i coordinada per a combatre de manera efectiva i ràpida la degradació del medi ambient, el canvi climàtic i el desenvolupament insostenible en el qual vivim.

Aquest reconeixement internacional primari del Consell de Drets Humans s'ha vist reforçat amb l'aprovació al juliol de 2022 d'una resolució per part l'Assemblea General de Nacions Unides (amb 161 vots a favor, vuit abstencions i cap vot en contra) on es recull de nou l'accés a un medi ambient net, sa i sostenible com un dret humà universal.

L'aprovació d'aquesta resolució per part de tants països del món, tot i tenir una naturalesa jurídica similar a la del Consell de Drets Humans, és sens dubte un gran impuls global per a reactivar el que a nivell nacional ja existeix, així com per a incloure la seva anàlisi en les conferències sobre Canvi Climàtic i tots els debats en aquest àmbit. També és una oportunitat per a consolidar i per a obrir nous espais de coordinació regionals i globals de les diferents normatives nacionals i les obligacions internacionals contra el canvi climàtic. En definitiva, per a ocupar-nos de tots els angles i raons per les quals hem de protegir el medi ambient que compartim.

En aquest àmbit és important no perdre de vista que, abans d'aquestes resolucions, més de 155 Estats ja havien reconegut d'alguna manera el dret a un medi ambient saludable en acords internacionals o en les seves constitucions, lleis o polítiques nacionals, entre altres instruments. És a dir, que aquest reconeixement internacional és un reforç que ha de despertar, activar i posar a funcionar sistemes nacionals que en molts casos semblen oblidats o simplement desconeguts.

Per exemple, a l'Estat espanyol, des de 1978, la Constitució reconeix en l'article 45 de manera clara que “Tots tenen el dret a gaudir d'un medi ambient adequat per al desenvolupament de la persona, així com el deure de conservar-lo” i, a Catalunya, l'article 27 de l'Estatut d'Autonomia estableix expressament que “Totes les persones tenen dret a viure en un medi equilibrat, sostenible i respectuós amb la salut.”

De fet, en el cas de Catalunya s'especifica el dret a gaudir dels recursos naturals i del paisatge en condicions d'igualtat i el deure de fer un ús responsable dels mateixos i evitar el seu malbaratament. És més, reconeix el dret de totes les persones a la protecció davant les diferents formes de contaminació, i el deure de col·laborar en la conservació del patrimoni natural i en les actuacions que tendeixin a eliminar les diferents formes de contaminació, amb l'objectiu del seu manteniment i conservació per a les generacions futures.

A l'Argentina, el dret al medi ambient és concebut com a integrant dels drets d'incidència col·lectiva, i s'incorpora de manera expressa amb la reforma constitucional de l'any 1994. En l'article 41 es consagra el dret i el deure de protegir la qualitat dels béns ambientals per part dels particulars i de les autoritats públiques, no només per als habitants actuals del planeta sinó també per a les generacions futures. A més, la mateixa constitució ofereix una via processal específica per a protegir el medi ambient a través de l'acció d'empara.

A Mèxic, la Constitució va ser reformada al juny de 1999 per a incorporar en l'article 4 aquest dret de la següent forma: "Tota persona té dret a un medi ambient sa per al seu desenvolupament i benestar. L'Estat garantirà el respecte a aquest dret. El dany i la deterioració ambiental generaran responsabilitat per a qui els provoqui en els termes del que disposa la llei."

Un altre cas interessant es troba en la proposta de nova Constitució de Xile, la qual, malgrat haver estat rebutjada, avançava decididament en la matèria. La proposta no només reconeixia el dret de les persones a un "ambient sa i ecològicament equilibrat", sinó que, a més de reconèixer els drets de la naturalesa, establia deures de l'Estat per a adoptar una administració "ecològicament responsable", entre ells, el deure d'adoptar accions de prevenció, adaptació i mitigació dels riscos, les vulnerabilitats i els efectes provocats per la crisi climàtica. Més important encara, establia expressament que l'Estat ha de "promoure el diàleg, la cooperació i la solidaritat internacional per a adaptar-se, mitigar i afrontar la crisi climàtica i ecològica per a protegir la naturalesa". Aquesta proposta –que pot servir de referència per als futurs processos de creació i de reforma constitucional– entén que la crisi climàtica ha de ser un element central en l'organització de la societat –d'aquí la seva constitucionalització– tant des d'una perspectiva nacional com des d'una perspectiva internacional.

Així, el reconeixement internacional arriba en un bon moment perquè tot això que ja existeix deixi de ser una simple aspiració o un dret que les autoritats han de complir en la mesura de les seves possibilitats, per a convertir-se en un dret efectivament exigible, un dret dotat de garanties efectives que permetin que qualsevol persona el gaudeixi. També, per a reafirmar que tota persona ha de ser respectuosa amb el dret al medi ambient de les altres, incloses les generacions futures i, per tant, complir amb els seus deures de conservació, ús racional i ús responsable.

Aquest reconeixement internacional és, a més, una bona oportunitat per a reflexionar sobre tot allò que dia a dia estem fent en contra del nostre propi dret; en els malbarataments d'energia i aigua, en el que comprem i els danys ambientals que això causa, en com ens movem i vivim a les nostres ciutats, en la forma en la qual separem les escombraries, en el que mengem, i fins i tot el que fem per divertir-nos.

Perquè sí, fer tot això com més ens agrada és el nostre dret però també és el nostre dret, el medi ambient sense riscos, net, saludable i sostenible que estem destruint amb accions insostenibles, egoistes i de malbaratament. I més encara, perquè no hem de perdre de vista que els drets (com els recursos naturals i el medi ambient) no són il·limitats i que el seu reconeixement (ús i gaudi) exigeix un exercici de corresponsabilitat enfront dels drets d'altres persones (d'altres éssers vius), de l'interès general i del bé comú.

cap. 2

Impactes del canvi climàtic en els drets humans

Amb els elements establerts en l'anàlisi introductòria, ara és el moment de concretar els impactes que el canvi climàtic pot tenir en cadascun dels drets humans reconeguts en la DUDH.

Amb aquest objectiu, a continuació, en primer lloc, se cita de manera textual el contingut de cadascun d'aquests drets humans. En segon lloc, es fa esment d'alguns impactes que té el canvi climàtic en cada dret a partir d'exemples específics que s'han identificat en aquesta recerca. En alguns casos, també s'esmenten els impactes o efectes que pot generar l'exercici dels drets humans en el medi ambient i, per tant, en el canvi climàtic. Finalment, quan existeixen, se citen opinions, recomanacions o observacions que han formulat òrgans de Nacions Unides o altres organismes internacionals en relació amb alguns drets.

El primer advertiment que hem de fer és que en molts casos el que més existeix i està disponible són les mostres dels efectes negatius del canvi climàtic en drets específics, dels aspectes positius poc es parla en infinitat de documents, recerques acadèmiques i periodístiques, així com en treballs especialitzats existents. Com també poc es parla de l'impacte que pot tenir l'exercici dels drets en el canvi climàtic, per la qual cosa en aquests aspectes intentem aportar qüestions noves.

De la mateixa manera, hem d'assenyalar que, encara que busquem fer anàlisis específiques per cadascun dels 27 drets reconeguts en la DUDH, per tal d'evitar repeticions innecessàries, s'han hagut d'agrupar alguns per a facilitar la lectura i mostrar de millor forma els impactes que s'han identificat fins ara.

D'altra banda, hem d'advertir que l'anàlisi que ara es presenta respecte als impactes i possibilitats es desenvolupa des de la visió de tres persones residents a Barcelona. Totes tres tenen estudis de postgrau en Dret, són d'origen llatinoamericà, una és dona i dos són homes, dos de pell blanca i una més morena, amb edats entre els 25 i 45 anys. És una dada que volem que es tingui en consideració, ja que davant la magnitud d'informació existent, malgrat els biaixos i privilegis dels quals partim, hem intentat tenir visions inclusives de realitats que ens són alienes en la nostra vida quotidiana.

L'últim advertiment és que, com s'ha assenyalat des de l'inici, aquest és un document de treball, cosa que significa que tan sols és la base a partir de la qual des de l'IDHC volem desenvolupar altres anàlisis en la matèria. Com a tal, és només un punt de partida, inacabat i obert per a incloure tots els impactes possibles i no només els negatius. No obstant això, ara com ara, es tracta d'establir unes bases mínimes i una limitació temporal, ja que d'una altra forma, per tot el que existeix i es descobreix dia a dia, no tindríem mai un document inicial que ens serveixi de referència en tots els desenvolupaments posteriors.

Un cop establert això, entrem en matèria.

Article 1: dret a néixer lliures i iguals

Tots els éssers humans neixen lliures i iguals en dignitat i drets i, dotats com estan de raó i consciència, han de comportar-se fraternalment els uns amb els altres.

Article 2: dret a la igualtat i la no discriminació

Tota persona té tots els drets i llibertats proclamats en aquesta Declaració, sense cap distinció de raça, color, sexe, idioma, religió, opinió política o de qualsevol altra índole, origen nacional o social, posició econòmica, naixement o qualsevol altra condició. A més, no es farà cap distinció fundada en la condició política, jurídica o internacional del país o territori de la jurisdicció del qual depengui una persona, tant si es tracta d'un país independent, com d'un territori sota administració fiduciària, no autònoma o sotmesa a qualsevol altra limitació de sobirania.

Article 7: dret a la igualtat davant la llei

Tots són iguals davant la llei i tenen, sense distinció, **dret a igual protecció de la llei**. Tots tenen dret a igual protecció contra tota discriminació que infringeixi aquesta Declaració i contra tota provocació a tal discriminació.

Per la interrelació que existeix entre el dret a la igualtat i a la no discriminació, els analitzem de manera conjunta.

La crisi climàtica ens indica que estem davant una crisi global, multidimensional i les conseqüències de la qual **no afecten a totes les persones d'igual manera**, sinó que exacerba les desigualtats estructurals existents.

El Grup Intergovernamental d'Experts sobre el Canvi Climàtic (IPCC, per les seves sigles en anglès) en el seu últim informe (2022)¹, afirma que la vulnerabilitat dels ecosistemes i les persones al canvi climàtic difereix substancialment entre les regions i dins d'elles, impulsada pels patrons de desenvolupament socioeconòmic que s'entrecreuen, patrons històrics i actuals de desigualtat.

En parlar de la vulnerabilitat al canvi climàtic, va establir que és un fenomen dinàmic multidimensional conformat per la intersecció històrica i processos polítics, econòmics i culturals contemporanis de marginació. És a dir, posa en evidència, després de molts anys d'anàlisis, que la vulnerabilitat actual té càrregues històriques i que el factor econòmic és tan sols un dels components de marginació i vulnerabilitat.

Però no només això, l'IPCC estableix de manera expressa i àmplia que la intersecció de gènere amb raça, classe, ètnia, sexualitat, identitat indígena, edat, discapacitat, ingressos, la condició de migrant i la ubicació geogràfica sovint agreugen la vulnerabilitat als impactes del canvi climàtic, en exacerbar la iniquitat i crear més injustícia. Amb el que, sens dubte, l'informe fa un pas molt important per a alertar que la pobresa és un factor comú identificable en la vulnerabilitat enfront del canvi climàtic, però quan incideixen al mateix temps altres característiques personals històricament discriminades, es potencia el risc de sofrir afectacions pels fenòmens meteorològics extrems causats pel canvi climàtic.

En aquest sentit, no s'ha de perdre de vista que la incorporació de la perspectiva interseccional és tan sols un pas més que es dona en el llarg camí per la igualtat, per a posar fi a la discriminació; una oportunitat més per a intentar revertir les estructures d'iniquitat i l'opressió que continuen patint moltes persones per la suma de característiques personals que els acompanyen i que no van demanar d'origen en néixer. Però aquest transitar és, per desgràcia, encara llarg i complicat. Un camí que també s'ha de seguir en la ja de per si complexa senda per a reduir els efectes del canvi climàtic.

Per tant, el canvi climàtic sens dubte incideix i incidirà en la igualtat i la no discriminació, en la mesura en què totes les estructures de desigualtat i discriminació històriques es veuran ampliades en afectar-se amb més força a qui de per si ja es troba en una situació de desavantatge, d'opressió, de desigualtat.

Per exemple, un augment de temperatura superior a 1,5 °C augmenta el risc de pèrdua de cultius de blat de moro en les principals regions productores. Això incrementaria el preu dels aliments, repercutint en els ingressos familiars. Si pensem en la franja compresa entre el Tròpic de Càncer i el de Capricorn, on existeix un cinturó d'estats postcoloniais, econòmicament i políticament maltractats, que s'estén entorn de l'equador del planeta, el canvi climàtic comença a colpejar més fort per la seva important dependència de l'agricultura. Enfront d'aquest escenari, existeixen autors que proposen denominar "convergència catastròfica" a la combinació dels impactes de la crisi ecològica amb altres crisis pre-existents lligades a la pobresa i la desigualtat, multiplicant i amplificant els conflictes allà on es dona aquesta convergència².

---

1 IPCC (2022). *Sixth Assessment Report, Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability, the Working Group II contribution*. 27 de febrer de 2022, paràgraf B.2. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/downloads/report/IPCC_AR6_WGII_FullReport.pdf

2 Parenti, C. (2011). *Tropic of Chaos*. Nova York: Nation books a Álvarez et. al. (2021). Los efectos del cambio climático sobre la seguridad humana. Repensar el bienestar y la calidad. de vida en términos sostenibles. FUEM Ecosocial.

Però no fa falta anar-nos-en tan lluny i mirar les previsions del futur per a corroborar les conseqüències directes del canvi climàtic com a potenciador de les desigualtats existents en la societat. Recentment, al Pakistan, uns 33 milions de persones s'han vist afectats per les pluges monsoniques torrencials i les inundacions que van durar més de vint dies. En un país on 27 milions de persones sofreixen inseguretats alimentària, les nenes, nens i adolescents tenen més desavantatges, ja que el 40% dels menors de 12 anys tenen retard en el creixement, un dels problemes de desenvolupament relacionats amb la desnutrició³.

No hi ha dubtes que els efectes negatius de la degradació del medi ambient i el canvi climàtic generen especial vulneració dels drets de les nenes, nens i adolescents, els qui es trobaran exposats per més temps als efectes negatius actuals i futurs.

Les dones i nenes també formen part dels grups més vulnerables a la degradació ambiental. Especialment les dones i nenes que viuen en zones rurals o indígenes, on les condicions de vida i la subsistència diària depenen directament d'ecosistemes sostenibles.⁴ Però a més, segons les Nacions Unides, la desigualtat de gènere “li dona avantatge al canvi climàtic”, ja que les normes de masculinitat intensifiquen els conflictes intercomunals, la qual cosa porta molts homes a unir-se a grups armats com Boko Haram a Nigèria. La inseguretats econòmica també fa que les adolescents siguin més vulnerables a un matrimoni primerenc i, els joves, a ser reclutats per grups armats.⁵

Un altre dels grups més vulnerables a l'efecte del canvi climàtic és el de la gent gran, ja que tenen menor capacitat de desplaçar-se ràpidament davant d'un esdeveniment climàtic extrem, tenen majors dificultats per a utilitzar els mitjans de transport en general, es veuen més exposats a sofrir problemes en la seva salut, per exemple, els cops de calor, i tot això els fa sentir més insegurs.

A més, és possible que la gent gran no rebi la informació adequada sobre el que està ocorrent i com estar fora de perill, ja que no totes les persones solen tenir coneixements per accedir a internet o a dispositius electrònics.

Cal afegir que aquest grup pot realitzar aportacions molt importants en la lluita contra el canvi climàtic pel fet que tenen més coneixements sobre l'àrea local i com funcionen les coses, així com també podrien brindar informació important sobre com conrear aliments de manera més sostenible.

Alhora, el canvi cap a un comportament més sostenible també genera impactes desiguals en la societat. Per exemple, la transició a un sistema d'energies renovables a través de la descarbonització genera com a conseqüències que les i els consumidors hagin d'afrontar un augment de preus en el transport o la calefacció. A més, les persones que treballen en el sector energètic de combustibles fòssils es veuen desplaçades del seu lloc de treball en el procés d'eliminació gradual de les indústries contaminants en benefici del medi ambient.

---

3 Vegeu: Emergencia climática en Pakistán; Pakistán <https://elpais.com/planeta-futuro/2022-09-11/las-lluvias-surgieron-a-pakistan-en-una-crisis-humanitaria-sin-precedentes.html>, devastada por las lluvias torrenciales <https://eacnur.org/es/actualidad/noticias/monzon-lluvias-pakistan>

4 Declaració i Plataforma d'Acció de Beijing, 1995, Objectiu 34.

5 Vegeu “La desigualdad de género le da ventaja al cambio climático” sobre la interrelació entre el gènere i el canvi climàtic. <https://news.un.org/es/story/2020/06/1475742>

Paradoxalment, és important destacar que les persones responsables de les majors emissions de gasos d'efecte hivernacle (d'ara endavant GEI) no són necessàriament les que més sofreixen les conseqüències del canvi climàtic, i aquestes desigualtats repercuteixen en la justícia global. Per a una millor comprensió, la recerca conjunta d'Oxfam i l'Institut del Medi Ambient d'Estocolm (SEI) va revelar que l'1% més ric del planeta (prop de 63 milions de persones) és responsable de més del doble de les emissions de carboni produïdes pel 50% més pobre de la població (aproximadament 3100 milions de persones), i supera les emissions acumulades generades per tota la ciutadania de la Unió Europea.⁶

Els pobles indígenes, per exemple, formen part dels grups que sofreixen les conseqüències del canvi climàtic de manera desproporcionada, sent els qui menys han contribuït a l'emissió de GEI. Aquests grups resideixen en territoris amb una àmplia diversitat biològica i amb una economia basada en principis de sostenibilitat. La degradació ambiental els exposa a noves amenaces d'accés als seus recursos naturals, sumat al fet que han sofert injustícies històriques com la pèrdua dels seus territoris de la mà de la desforestació amb finalitats de producció ramadera, extractiva i agrícola i no estan degudament protegits quant als seus drets de reconeixement, propietat comunitària, accés a la informació i participació.

En aquest sentit, les anàlisis dels efectes del canvi climàtic en la igualtat i no discriminació s'han d'ocurrir de les persones, però també dels països i les diferents regions a l'interior d'aquests, perquè com s'ha establert, les fonts de desigualtat són històriques, geopolítiques i de desenvolupament, però també personals, pels llocs que s'habiten i les característiques personals que es tenen.

En definitiva, en l'àmbit més individual o enfocat en els éssers humans, sembla que la *perspectiva interseccional* en els treballs contra el canvi climàtic serà altament rellevant, d'una banda, perquè permet identificar totes les desigualtats que conflueixen i es potencien en les persones i societats generant vulnerabilitat enfront dels efectes del canvi, la qual cosa és imprescindible tenir en compte en totes les accions d'adaptació i mitigació que s'implementin. D'altra banda, perquè en desenvolupar aquestes mesures d'adaptació i mitigació, s'ha de tenir en compte de manera activa a aquestes persones i societats, identificades en els seus múltiples factors de vulnerabilitat, a fi de construir solucions ajustades a les situacions i necessitats reals que enfronten. És a dir, perquè tots i totes sumem esforços contra el canvi climàtic, però sense perdre de vista que no a tots i totes ens afecta de la mateixa manera i, per tant, les solucions generalistes poden ser insuficients i ineficaces.⁷

---

6 Oxfam Intermón. *Combatir la desigualdad de las emisiones de carbono*. 21 de setembre del 2020. Pàgina 4. <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621052/mb-confronting-carbon-inequality-210920-es.pdf>

7 Castilla, K. (2022). *Cambio climático e interseccionalidad*. Papeles El tiempo de los Derechos, No. 23. https://red-tiempodelosderechos.files.wordpress.com/2022/12/cambio-climatico-e-interseccionalidad_23-22.pdf

Article 3: dret a la vida, la llibertat i la seguretat

Tot individu té dret a la vida, a la llibertat i a la seguretat de la seva persona.

La vida, la llibertat i la seguretat de totes les persones que habitem el planeta Terra es poden veure afectades per l'impacte de fenòmens meteorològics extrems causats pel canvi climàtic. La vida es veu afectada, no només en el sentit de la seva pèrdua, sinó –com es veurà més endavant en examinar altres drets– també per una deterioració de la seva qualitat i l'absència de condicions mínimes perquè aquesta es desenvolupi. La llibertat de moltes persones es pot veure condicionada quan han de prendre accions o decisions per a sobreviure o reduir riscos. I la seguretat, perquè fins i tot en llocs on sembla que directament no impactaran els fenòmens meteorològics extrems, la seguretat alimentària, per exemple, podria estar en risc, com tants altres factors per al desenvolupament d'activitats humanes vitals. Així, hi ha clars indicis que aquests drets humans estan i es veuran impactats pel canvi climàtic.

No hi ha dubte que, per a viure, els éssers humans requereixen els recursos naturals, per tant, la vida humana necessàriament afecta el medi ambient. Per aquesta raó, el nou paradigma de desenvolupament advoca per un creixement econòmic com un mitjà i no com un fi, destinat a protegir les oportunitats de vida de les generacions actuals i futures.

L'IPCC afirma en el seu informe del 2022 que aproximadament entre 3.300 i 3.600 milions de persones viuen en contextos molt vulnerables al canvi climàtic.⁸

Si continua l'augment de la temperatura, en algunes regions, aquestes repercussions podrien ser encara més oneroses. Per exemple, per al 2050, més de 250.000 persones moriran cada any –més de la meitat a l'Àfrica– a causa de la calor, la desnutrició, la malària i les malalties diarreiques per culpa del canvi climàtic.

Diversos organismes internacionals de drets humans, com el Comitè per a l'Eliminació de totes les formes de Discriminació Contra la Dona (d'ara endavant CEDAW), el Comitè de Drets Econòmics, Socials i Culturals (d'ara endavant CESCR) i el Consell de Drets Humans, han reconegut que el canvi climàtic té un ampli ventall de conseqüències negatives per al gaudi efectiu dels drets humans, inclosos els drets a la vida i a la salut.⁹

En particular, el Comitè de Drets Humans en l'Observació General No. 36 de l'any 2019, sobre el dret a la vida, reconegut en l'article 6 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics (d'ara endavant PIDCP), precisa que la degradació ambiental, el canvi climàtic i el desenvolupament no sostenible són algunes

8 IPCC (2022). Sixth Assessment Report, Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability, the Working Group II contribution. 27 de febrer de 2022, pàg. 12. https://report.ipcc.ch/ar6/wg2/IPCC_AR6_WGII_FullReport.pdf

9 CEDAW. Recomanació general núm. 37 (2018); CESCR. El canvi climàtic i el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals. Declaració del Comitè de Drets Econòmics, Socials i Culturals (2018); Consell de Drets Humans, resolucions: 16/11 (2011), 19/10 (2012), 25/21 (2014), 28/11 (2015), 31/8 (2016), 34/20 (2017) y 37/8 (2018).

de les amenaces més urgents i greus per a la capacitat de les generacions presents i futures de gaudir del dret a la vida. Així, la capacitat de les persones per a gaudir del dret a la vida, i en particular a una vida digna, depèn de les mesures que prenguin els Estats part per a protegir el medi ambient contra els danys i la contaminació (paràgraf 62).

De fet, les persones amb més de 50 anys d'edat molt probablement no seran en aquest planeta quan les temperatures superin 1,5 °C d'increment en la temperatura mitjana global. En canvi, les nenes i els nens d'entre 0 a 9 anys sí que podrien habitar aquest món amb un increment de temperatura mitjana global de 3 °C.¹⁰

No és casual que, des de fa uns anys, s'adverteix com grups de joves (representant la veu del trànsit de les generacions presents i les futures) han estat protagonistes de les campanyes de tribunals nacionals i internacionals per a reclamar polítiques més ambiciosos contra el canvi climàtic amb fonament en la vulneració del dret a la vida.

Importa assenyalar que una vulneració del dret a la vida no només es produeix quan hi ha pèrdues de vides, sinó també quan hi ha risc o amenaça de pèrdua de vides.

Aquesta línia és mantinguda pel Comitè de Drets Humans en la recent Comunicació No. 3624/2019, “Daniel Billy i altres vs. Austràlia”¹¹, en la qual, en valorar la possible vulneració a l'article 6 (dret a la vida), el Comitè recorda que l'obligació dels Estats part de respectar i garantir el dret a la vida s'estén a les amenaces raonablement previsibles i a les situacions que posen en perill la vida i que poden provocar la pèrdua d'aquesta. Els Estats part poden violar l'article 6 del Pacte fins i tot si aquestes amenaces i situacions no donen lloc a la pèrdua de la vida. El Comitè considera que aquestes amenaces poden incloure els efectes adversos del canvi climàtic, i recorda que la degradació del medi ambient, el canvi climàtic i el desenvolupament insostenible constitueixen algunes de les amenaces més apressants i greus per a la capacitat de les generacions presents i futures de gaudir del dret a la vida. El Comitè recorda que els Estats part han d'adoptar totes les mesures apropiades per a fer front a les condicions generals de la societat que puguin donar lloc a amenaces directes al dret a la vida o impedir que les persones gaudeixin del seu dret a la vida amb dignitat.¹²

El dret a la vida de les **persones defensores del medi ambient o “activistes ambientals”** també es veu directament afectat degut al canvi climàtic, ja que moltes vegades denuncien a aquelles indústri-

10 En el si del Consell d'Europa, la primera demanda sobre la crisi climàtica va ser presentada al 2020 per un grup de joves que van demandar a 33 Estats part davant el Tribunal Europeu de Drets Humans (d'ara endavant TEDH) argumentant que aquests Estats han violat el seu dret a la vida, a no ser sotmès a tortura o a altres tractes inhumans o degradants, a la vida privada i familiar, i a la no discriminació, reconeguts en els articles 2, 3, 8 i 9 del Conveni Europeu de Drets Humans (CEDH), al no prendre mesures ambiciosos contra el canvi climàtic.

11 El 23 de setembre de 2022, el Comitè de Drets Humans de l'ONU va determinar que el fet que Austràlia no protegís adequadament els indígenes de les Illes Torres contra els efectes adversos del canvi climàtic violava el seu dret a gaudir de la seva cultura i a no sofrir ingerències arbitràries en la seva vida privada, la seva família i la seva llar. El Comitè va tenir en compte la connexió espiritual dels illencs amb les seves terres tradicionals i la dependència de la seva integritat cultural de la salut dels ecosistemes circumdants. Per tant, va determinar que el fet que Austràlia no adoptés mesures oportunes i adequades per a protegir els illencs indígenes contra els impactes adversos del canvi climàtic va conduir a la violació dels seus drets a gaudir de la seva pròpia cultura i a no sofrir interferències arbitràries en la seva vida privada, la seva família i la seva llar.

12 Comitè de Drets Humans, Comunicació No. 3624/2019, “Daniel Billy i altres vs. Austràlia”, consideració 8.

es ambientalment insostenibles, que realitzen una desforestació o explotació de recursos en reserves naturals i zones protegides, a vegades amb la complicitat dels governs. En efecte, tal com han declarat diverses persones expertes de l'ONU, els defensors ambientals són víctimes d'assassinats, amenaces, detencions arbitràries, assetjament i intimidació a causa de la seva legítima tasca en matèria de drets humans i medi ambient.¹³

Conforme a l'informe elaborat per l'ONG Global Witness, l'any 2019 es van registrar 212 persones defensores de la terra i el medi ambient assassinades, el que el converteix en l'any més mortífer registrat per a les persones que defensen les seves llars, boscos i rius contra les indústries destructores del clima. Es destaca en l'informe que, de mitjana, quatre persones han estat assassinades cada setmana des de desembre de 2015 (mes en què es va crear l'Acord Climàtic de París). Més de dos terços dels assassinats van tenir lloc a Amèrica Llatina, i al 2019, només a la regió amazònica es van produir 33 morts. Gairebé el 90% dels assassinats al Brasil van ser a l'Amazònia. A Hondures, els assassinats van augmentar de quatre el 2018 a 14 l'any passat, convertint-se en el país més perillós per càpita en 2019.¹⁴

Com s'ha assenyalat anteriorment, els pobles indígenes són un dels principals grups que veuen afectats els seus drets a causa de la crisi climàtica. En defensa dels seus drets, han sofert amenaces i atacs que han generat la mort de centenars dels seus membres. S'estima que en cinc de cada set assassinats d'activistes registrats el 2020, les víctimes pertanyien a pobles indígenes; es tracta d'una xifra desproporcionadament alta. Les dones indígenes que actuen com a defensores del medi ambient s'enfronten a obstacles addicionals per al seu benestar, com la violència sexual, la discriminació sexual, l'assetjament als seus fills i famílies i una major vulnerabilitat als maltractaments de les forces de l'Estat i els grups armats.¹⁵

Aquest context ha propiciat que els Estats, en celebrar l'Acord Regional sobre l'Accés a la Informació, la Participació Pública i l'Accés a la Justícia en Assumptes Ambientals a Amèrica Llatina i el Carib (conegut com a Acord de Escazú)¹⁶, hagin inclòs la primera disposició vinculant del món sobre els defensors dels drets humans en assumptes ambientals, en una regió en la qual, com ja hem dit, enfronten amb massa freqüència agressions, assassinats i intimidacions.

És evident que aquests drets s'interrelacionen amb molts més drets que s'analitzen en els següents apartats, en la mesura en què la vida, la llibertat i la seguretat poden ser afectades de múltiples formes i per diversos factors pels fenòmens meteorològics extrems causats pel canvi climàtic, per la qual cosa s'hauran de tenir presents de manera constant.

13 Vegeu: Declaració conjunta dels experts en Drets Humans de les Nacions Unides per el Dia Mundial del Medi Ambient, 4 de juny de 2021. <https://www.ohchr.org/es/statements/2021/06/joint-statement-un-human-rights-experts-world-environment-day>

14 Global Witness (2020). *Defending tomorrow. The climate crisis and threats against land and environmental defenders*. Pàgines 8 a 10. <https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/defending-tomorrow/>

15 ONU, A/77/226: Informe del Relator Especial sobre la promoció i la protecció dels drets humans en el context del canvi climàtic – Promoció i protecció dels drets humans en el context de la mitigació del canvi climàtic, les pèrdues i els danys i la participació. Paràgraf 86. <https://www.ohchr.org/es/documents/thematic-reports/a77226-promotion-and-protection-human-rights-context-climate-change>

16 Va entrar en vigor al 2021.

Article 4: dret a ser lliure de l'esclavitud

Ningú no serà sotmès a esclavitud o servitud: l'esclavitud i el tràfic d'esclaus són prohibits en totes llurs formes.

El vincle entre el dret a ser lliure de l'esclavitud i el canvi climàtic no resulta tan evident com amb altres drets, com ara el dret a la vida, a la salut, a la privacitat i intimitat, a la propietat privada, etc. El nexa s'estableix perquè la crisi climàtica, a causa d'inundacions, erosió, sequeres i salinització dels sòls, afecta els mitjans de vida més sensibles, i genera en comunitats més vulnerables que moltes persones caiguin en situació de pobresa, marginalitat i fins i tot en una migració forçosa, tornant-les més susceptibles a ser coaccionades a pràctiques de tipus esclavista.

En altres paraules, la desaparició de recursos mínims de subsistència pels efectes del canvi climàtic i la necessitat de comptar amb aquests mínims, pot portar a moltes persones a sotmetre's, voluntàriament o involuntària, a condicions d'esclavitud o servitud. Si ja en alguns àmbits laborals o de relació entre països s'han generat noves formes d'esclavitud, explotació i servitud, especialment de persones en situacions de pobresa, exclusió i marginació, quan aquestes situacions es fan més greus, més generalitzades i més constants pels efectes del canvi climàtic, és evident que també augmenten les possibilitats que es cometi aquest tipus d'afectacions tan greus a la dignitat humana.

La producció agrícola no és l'única afectada -com es veurà més endavant en analitzar altres drets-. La doctrina identifica com a sectors econòmics connectats amb l'esclavitud moderna i el canvi climàtic la pesca, els boscos i les fàbriques. Un aspecte interessant de la interrelació entre l'esclavitud moderna i el canvi mediambiental és que és bidireccional. Això vol dir que, d'una banda, les pràctiques de l'esclavitud moderna a vegades provoquen una contaminació atmosfèrica o un major augment de GEI que agreuja el canvi climàtic i, d'altra banda, les creixents pressions mediambientals com la pujada del nivell de la mar, l'augment de la prevalença i la gravetat de les sequeres, actuen per a exacerbar les vulnerabilitats i les desigualtats existents de les poblacions locals, que poden fer-les susceptibles al tràfic i a les pràctiques d'explotació laboral.¹⁷

Per exemple, la Reserva Forestal de Sundarbans (SRF) a Bangladesh està protegida des de 1997 per l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (coneguda com a UNESCO), ja que la seva flora i fauna, diversa i única, permet que actuïn com un important embornal de carboni. No obstant això, en virtut de l'augment en la demanda global de gambes, en els últims anys aquestes zones protegides s'han convertit en granges de monocultiu de gambes. En sentir parlar de treball, moltes famílies pobres s'han desplaçat cap al desert de Sundarban.

¹⁷ Brown D., Boyd DS., Brickell K., Ives C.D., Natarajan N., Parsons L. (2021). *Modern slavery, environmental degradation and climate change: Fisheries, field, forests and factories*. *Environment and planning E, Nature and Space* (pp. 191-207). SAGE Publications. <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/2514848619887156>

Allí, el peix sec es destina principalment als mercats locals, per a mascotes i per al bestiar, així com per a alimentació humana com els daus de brou de peix. No resulta fàcil pensar que darrere d'un cub de brou de peix hi ha un crim organitzat, però la regió sud de Sundarbans, on es troba una illa salvatge anomenada Dublar Char, és un lloc perfecte de processament basat en l'esclavitud.¹⁸

Existeixen testimoniatges que assenyalen una desforestació il·legal a Dublar Char per a servir als interessos dels camps de processament de peix on treballen persones en condicions de servitud. Moltes d'aquestes persones són adolescents i són obligades a treballar durant llargues hores al llarg del dia en operacions il·legals per a capturar, netejar, processar i assecat peix i gambetes, que es venen en els mercats locals i internacionals de mariscos. Els nens esclavitzats moltes vegades són atrets amb falses promeses de treball remunerat o menjar per a ajudar a les seves famílies. Viatgen a l'illa sense acompanyament dels seus pares o adults responsables, sent més exposats a sofrir abusos sexuals.¹⁹

El que succeeix a Sundarban és només un exemple del que ocorre a algunes regions, però no és l'únic. A l'altre costat del planeta, al Brasil, el conflicte entorn de l'esclavitud i la destrucció del medi ambient és un problema històric, específicament en l'Amazones. Global Witness va rebre informació de continus abusos perpetrats a finals d'abril de 2022 i a principis de juliol de 2022, vinculats a homes armats que responen a una empresa d'oli de palma situada a l'Amazones.²⁰

Lamentablement, algunes comunitats, moltes d'elles indígenes, que han protegit les seves terres durant generacions, queden en la línia de foc de corporacions que operen fora del control estatal o, a vegades, amb la complicitat de les autoritats públiques.

A més, la relació entre el desplaçament i la migració vinculats amb la crisi climàtica exposa a dones i nenes a matrimonis forçats, punt que es desenvoluparà amb més deteniment en l'anàlisi de l'article 16. El Fons de les Nacions Unides per a la Infància (UNICEF) confirma que el canvi climàtic augmenta el risc que les nenes es vegin empeses cap a vies de migració/*desplaçaments insegurs que puguin exposar-les al risc d'una esclavitud moderna, com algunes formes d'explotació, incloses els abusos sexuals i físics, i tràfic de persones durant i després dels fenòmens meteorològics extrems. Aquests riscos augmenten quan recullen aliments, aigua i llenya o quan romanen en refugis temporals o camps de refugiats.²¹

Així, encara que moltes vegades costa identificar els impactes que té el canvi climàtic en alguns drets humans, l'anterior ens demostra que, si veiem més enllà de la forma en la qual imaginem comunament un dret, darrere hi ha una sèrie de factors que a vegades són menys visibles, però incideixen en l'efectiu gaudi o exercici dels drets i llibertats. De fet, és important en aquest sentit estar alertes

---

18 Bales, K. (2016). *Blood and Earth: Modern Slavery, Ecocide and the Secret to Saving the World*. New York: Random House.

19 Vegeu el testimoni de Shumir a Bales K. (2016). *Blood and Earth: Modern Slavery, Ecocide, and the Secret to Saving the World*. Nueva York: Random House. Capítol 4 "Shrimp Cocktail".

20 Vegeu l'article de Global Witness, "Amazon palm" 26/09/2022. <https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/amazon-palm/>

21 Vegeu: UNICEF (2019). *Are climate change policies child-sensitive? A Guide for Action*: <https://www.unicef.org/globalinsight/media/646/file/are-climate-change-policies-childsensitive-2019.pdf>

a les noves formes d'esclavitut i servitud que, més enllà de les abans descrites, es podrien generar en un futur.

Article 5: dret a ser lliure de tortura

Ningú no serà sotmès a tortures ni a penes o tractes cruels, inhumans o degradants.

Encara que no s'ha reconegut expressament per cap mecanisme de drets humans, obligar les persones a romandre en llocs on els efectes dels fenòmens meteorològics extrems causats pel canvi climàtic són presents, podria entrar en una definició àmplia de tortura o tracte cruel, inhumà o degradant. Especialment si aquesta obligació es genera pel fet de no poder abandonar un lloc determinat, per haver de desenvolupar una activitat concreta o, entre altres, per l'amenaça de perdre oportunitats per a l'exercici d'altres drets. És a dir, es pot assenyalar que qualsevol persona que es vegi obligada a suportar els efectes del canvi climàtic, sense alternativa, podria considerar vulnerats els drets reconeguts en aquest article.

Les condicions actuals indiquen que les contribucions nacionals determinades (CDN) individuals són insuficients per a complir els objectius de l'Acord de París.²² Fins i tot si tots els Estats apliquessin plenament els seus CDN actuals, l'escalfament global continuaria estant molt per sobre de l'objectiu de 1,5 - 2 °C.²³ En aquesta línia, l'IPCC considera que, en cas de mantenir-se la trajectòria actual, és probable que l'increment de la temperatura mitjana mundial superi els 1,5 graus centígrads al 2030. Així, una nena o nen nascut avui podria viure en un món amb una temperatura mitjana de 4 °C més quan compleixi 71 anys.²⁴

Això genera que la població es vegi exposada a episodis de calor extrems, a sofrir cops de calor o malalties. Entre 2030 i 2050, s'espera que el canvi climàtic provoqui unes 250.000 morts addicionals a l'any per malnutrició, malària, diarrea i estrès tèrmic.

Si els augments de temperatura pronosticats es compleixen, les condicions de vida clarament canviarien –més endavant s'estudiarà també respecte a altres drets–, amb el que aquells treballs a plena llum del sol o en ambients tancats sense una adequada ventilació, convertarien algunes ocupacions en activitats insalubres per a moltes persones. Aquesta situació, per tant, planteja nous reptes per als drets humans.

22 L'objectiu principal de l'Acord de París és: "mantenir l'augment de la temperatura mitjana mundial molt per sota dels 2 °C per sobre dels nivells preindustrials i prosseguir els esforços per a limitar l'augment de la temperatura a 1,5 °C per sobre dels nivells preindustrials, reconeixent que això reduiria significativament els riscos i els impactes del canvi climàtic."

23 Vegeu: PNUMA (2020). Emissions Gap Report 2020. <https://www.unep.org/emissions-gap-report-2020>

24 Vegeu: UNICEF (2019). Are climate change policies child-sensitive? A Guide for Action, pàgina. 7. <https://www.unicef.org/globalinsight/media/646/file/are-climate-change-policies-child-sensitive-2019.pdf>

Encara que abans ja avançàvem que el concepte de tortura i/o tracte inhumà ha d'adquirir una nova manera d'entendre's davant situacions que s'estan vivint, això no és encara una cosa reconeguda ni desenvolupada per òrgans internacionals de drets humans. Per tant, la pregunta de si l'augment de les temperatures podria comportar situacions que constitueixin un tracte inhumà o degradant no té actualment una única resposta, però tampoc és inconcebible que l'augment extrem de temperatures en alguns contextos arribi a configurar un sofriment de tal magnitud que els seus efectes físics o mentals poguessin implicar una vulneració del dret a no ser sotmès a tractes inhumans o degradants. En aquest sentit, la doctrina entén que és probable que el canvi climàtic provoqui danys extrems com la mort o la inanició, però no és clar encara que, fins i tot en les formes extremes, aquests resultats equivalguin a infraccions del dret penal internacional o del dret de gentes, o a tractes cruels, inhumans i degradants, encara que tal eventualitat no és inconcebible.²⁵

És criteri del Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH) que, en virtut de l'article 3 del Conveni Europeu de Drets Humans (CEDH),²⁶ un dany ambiental pot constituir un tracte inhumà o degradant en casos molt excepcionals. En els casos resolts on s'havia al·legat que la contaminació o molèsties ambientals vulneraven l'article 3, el Tribunal va declarar que no s'havia establert que s'hagués assolit el llindar de severitat requerit perquè entri en joc aquesta disposició.²⁷

Ha estat diferent la seva postura en els casos relacionats amb les condicions de detenció carcerària, com va succeir en el cas Elefteriadis c. Romania del 25/01/2011, en què va considerar que va existir un tracte inhumà i degradant: el que va sofrir una persona diagnosticada amb fibrosi pulmonar i detinguda en un establiment penitenciari on estava exposada al fum del tabac d'altres presos fumadors. El Tribunal va assenyalar que el govern no va complir amb la seva obligació de protegir la salut del pres, al no proporcionar-li condicions de detenció lliures de fum que permetessin que el seu estat de salut no empitjorés.

Específicament, sobre la crisi climàtica, encara no hi ha pronunciaments del TEDH o d'altres tribunals de drets humans, per la qual cosa està per veure si un increment de la temperatura mitjana mundial que superi els 1,5 °C al 2030, com s'estima, assoleix els llindars de gravetat requerits quant als efectes del sofriment, podent arribar a ser considerat com a fonament suficient per a constituir un tracte inhumà i degradant.

Independentment del que en els pròxims anys estableixin òrgans i mecanismes internacionals de drets humans, és important tenir present que, per exemple, obligar una persona a desenvolupar un treball a altes temperatures, mantenir privades de llibertat a persones sense ventilació quan hi ha altes temperatures o impedir que les persones accedeixin a un lloc on els efectes del canvi climàtic siguin menors, de manera clara no poden considerar-se com a tractes humans, ni com a accions que garanteixen la integritat física ni psicològica de les persones, però existeix espai per a pensar-les des d'aquesta òptica i, eventualment, reconèixer-los aquesta qualitat en vista de les projeccions climàtiques.

25 Humphreys, S. (2009). *Competing claims: human rights and climate harms* en *Human Rights and Climate Change* (S. Humphreys, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press, pàgina 61.

26 "Ningú no pot ser sotmès a tortures o penes o tractes inhumans o degradants."

27 TEDH. López Ostra c. Espanya de 1994, consideració 60.

Article 6: dret a ser reconegut com a persona davant la llei

Tota persona té el dret arreu al reconeixement de la seva personalitat jurídica.

Article 15: dret a la nacionalitat

1. Tota persona té dret a una nacionalitat.
2. Ningú no serà privat arbitràriament de la seva nacionalitat, ni del dret de canviar de nacionalitat.

Per la relació que existeix entre els drets precedents, així com pel fet que aquests es veuen afectats negativament pels mateixos fenòmens climàtics, hem preferit desenvolupar-los conjuntament. Com es veurà de seguida, això passa especialment en els casos d'enfonsament de les illes-Estat a causa del canvi climàtic.

El 2014, qui llavors era president de Kiribati, una petita illa del Pacífic, va comprar 20 km² de terra en una illa de Fiji (a 2000 km de distància) amb la idea de reubicar als seus residents en cas que la pujada del nivell de la mar ofegui a aquesta nació insular i desplaci la seva població de poc més de 100.000 habitants. Aquesta constitueix la primera compra internacional de terres destinada als refugiats climàtics, però podria no ser l'última.

Un dels efectes del canvi climàtic més conegut és el risc d'augment dels nivells del mar en tal proporció que molts Estats insulars podrien quedar sota l'aigua, com Kiribati, Tuvalu, Tokelau i les Illes Marshall. També estan en risc les comunitats que viuen en zones costaneres. En l'actualitat, aproximadament 4 milions de persones viuen de manera permanent a la regió de l'Àrtic, de les quals el 10% és indígena. A les zones costaneres baixes actualment resideixen al voltant de 680 milions de persones, i es preveu que aquesta xifra s'elevi a més de 1000 milions al 2050. En els petits estats insulars en desenvolupament viuen 65 milions de persones.

Aquesta situació, en un principi, pot plantejar riscos a la seva sobirania o la seva existència. Si un Estat deixa d'existir, la ciutadania d'aquest Estat també deixaria d'existir, ja que ja no hi hauria un Estat del qual una persona pogués ser ciutadà. Doncs bé, l'anterior afecta el dret a la personalitat entès com el dret de tot ésser humà a ser reconegut com a subjecte de dret.²⁸

És sabut que els criteris per a la condició d'Estat es troben vinculats entre si, per la qual cosa és necessari que les persones puguin habitar un territori on el govern pugui exercir el seu control. En con-

28 Barzotto, L.F. (2020). "El estado de derecho en la Declaración Universal de los Derechos Humanos". Prudentia Iuris, Nº. Aniversario, pàg. 216. <https://doi.org/10.46553/prudentia.aniversario.2020>.

seqüència, si un Estat perd el seu territori, el govern afectat té l'opció que un Estat d'acolliment estigui disposat a rebre'l com a tal, però el seu àmbit d'acció dependrà dels drets que estigui disposat a concedir-li l'Estat d'acolliment. En aquest cas, els nacionals de l'Estat afectat, si continuessin sent reconeguts, podrien així enfrontar-se potencialment a molts dels problemes que afecten als apàtrides. No obstant, els Estats insulars són reconeguts com a Estats, per la qual cosa podria aplicar-se la presumpció de continuïtat, sempre que existeixi la possibilitat que es puguin restaurar els elements de la condició d'Estat. La situació podria ser diferent, no obstant això, si la pèrdua de territori o l'exili de la població i el govern es convertissin en permanents.²⁹

Un altre impacte no menys important té a veure amb la pèrdua o destrucció dels registres i arxius que contenen informació de les persones a conseqüència de l'impacte de fenòmens meteorològics extrems. És a dir, els casos en què no desapareix el país, però sí que es destrueixen els seus registres. Això que en alguns països sembla ja impossible per trobar-se digitalitzada aquesta informació, és una cosa que no es pot generalitzar a tot el món. Així, ja sigui perquè es destrueixen en el seu conjunt els llocs en els quals roman aquesta informació o pel fet que una persona perdi els seus documents d'identitat, qual-sevol d'aquests fets pot donar origen a una situació que posi en risc el reconeixement d'una persona.

Així, sigui per una pèrdua o destrucció de manera parcial (pèrdua de registres) o total (desaparició de l'Estat), els efectes del canvi climàtic han de portar a pensar en formes en les quals el reconeixement de les persones davant la llei no estigui en risc, especialment perquè, per desgràcia, si una persona no existeix legalment, encara que existeixi físicament, molt difícilment podrà exercir els seus drets i complir amb els seus deures.

En aquest sentit, encara que la via de la digitalització s'ha considerat la millor solució o prevenció davant això, s'ha de tenir en compte que els fenòmens meteorològics extrems també poden destruir sistemes i espais on es troben aquests registres digitalitzats. Això, sense perdre de vista al mateix temps que el manteniment d'aquests espais d'emmagatzematge d'informació té un important impacte en el medi ambient, de forma que la solució no pot ser al mateix temps un impulsor de la degradació ambiental.

La situació descrita afectarà igualment el **dret a la nacionalitat**. Cal recordar que aquest implica el dret de tota persona a adquirir, canviar i conservar una nacionalitat. L'adquisició de la nacionalitat es determina en funció dels principis de *ius solis*, *ius sanguinis*, i/o de naturalització.³⁰ Per part seva, el dret a conservar la nacionalitat comporta la prohibició de la privació arbitrària de la nacionalitat.³¹ Sobre això, la privació de nacionalitat que porti a la apatridia és generalment arbitrària, tret que respongui a una finalitat legítima i compleixi el principi de proporcionalitat.³²

29 Vegeu: ACNUR (2011). El cambio climático y el riesgo de apatridia: La situación de los Estados insulares bajos. Pàg. 13. https://www.acnur.org/publications/pub_clima/5d546a124/politicas-legales-y-de-proteccion-el-cambio-climatico-y-el-riesgo-de-apatridia.html

30 Naciones Unidas (2009). Los derechos humanos y la privación arbitraria de la nacionalidad, A/HRC/13/34, pàg.8. <https://www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2010/7347.pdf?view=1>

31 *Ibidem*.

32 *Ibidem*, pàg.15.

Ara bé, com hem assenyalat, la crisi climàtica afecta negativament al dret a la nacionalitat en la mesura en què es preveu que alguns Estats, com a conseqüència de l'alça del nivell del mar, se submergiran i es faran inhabitables i, en casos més extrems, podrien desaparèixer en les properes dècades.³³ Això obliga a plantejar la pregunta respecte de l'estatut dels nacionals dels Estats que desapareixeran, així com sobre els eventuals deures dels Estats per a evitar la apatridia.³⁴ La desaparició d'un territori implica la pèrdua de la nacionalitat? Per descomptat es tracta d'una qüestió complexa. D'una banda, es pot pensar que, si l'Estat del qual deriva la nacionalitat desapareix, també ho farà el vincle amb la seva ciutadania. Però també s'han efectuat altres interpretacions a la llum del dret internacional dels drets humans que busquen preservar la nacionalitat.³⁵

En qualsevol cas, els escenaris d'enfonsament plantegen un problema especial en la mesura en què generaran una situació d'apatridia *de facto* o *de iure*, segons si l'enfonsament és parcial, o si porta a la desaparició total del territori.³⁶

L'anterior suscita la pregunta per l'estatut internacional de protecció dels apàtrides per motius climàtics. Encara no existeix un cas de desaparició d'un Estat, però a propòsit de la situació de Kiribati, el Comitè de Drets Humans de l'ONU –coneixent el cas Teitiota contra Nova Zelanda– es va pronunciar respecte de les obligacions de *non-refoulement* que sorgeixen per als Estats sobre la base del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics. En aquest sentit, el Comitè va assenyalar que: “si no es prenen enèrgiques mesures en els nivells nacional i internacional, els efectes del canvi climàtic en els Estats receptors poden exposar a les persones a la violació dels seus drets que dimanen dels articles 6 o 7 del Pacte, fent que entrin en joc les obligacions de no devolució dels Estats d'origen. Així mateix, atès que el risc que tot un país quedi submergit sota l'aigua és tan extrem, les condicions de vida en tal país poden tornar-se incompatibles amb el dret a una vida digna abans que el risc es materialitzi.”³⁷

D'altra banda, ha de considerar-se que la pèrdua de la nacionalitat implica un altre problema, ja que aquesta comporta una dimensió simbòlica que expressa la identitat social i cultural d'una determinada comunitat política.³⁸ Per això, el canvi de nacionalitat –forçat per les circumstàncies fàctiques, a saber, la inhabilitat o desaparició del territori– pot afectar aquesta dimensió fonamental de la nacionalitat.

33 Vegeu: Knox, J. H. (2015). *Human rights, environmental protection, and the sustainable development goals*, *Washington International Law Journal*, 24(3), 517-536.

34 D'acord amb l'article 1 de la Convenció sobre l'Estatut dels Apàtrides de 1954, una persona és considerada apàtrida quan no sigui considerada com a nacional per part de cap Estat, d'acord amb la seva legislació.

35 Vegeu: Borràs, S., & Villavicencio-Calzadilla, P. (2021). El principio de no devolución en tiempos de emergencia climática. *Revista Española de Derecho Internacional*, 73(2), 399-408.

36 *Ibidem*.

37 Comitè de Drets Humans de las Naciones Unidas (2022), Dictamen CCPR/C/127/D/2728/2016, paràgraf 9.11. <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRICAqhKb7yhsjvfljqil84ZFd1DNP-1S9EKG9gxBGj9kie9DBb00eH5N3hhnsj%2FmXyyUMRGqAMBUPEmGiVv1I5ueyf40YfsDu0dWPNcCUJ8BFsuJT-BrGSwpYwC9sLbctmSwDFIOr5%2FnW7Q%3D%3D>

38 Nacions Unides (2018), *The slow onset effects of climate change and human rights protection for cross-border migrants*, A/HRC/37/CRP.4, 2018, pàg. 36. <https://digitallibrary.un.org/record/1480422>

Article 10: dret a un judici just

Tota persona té dret, **en condicions de plena igualtat, a ser escoltada públicament i amb justícia per un tribunal independent i imparcial**, per a la determinació dels seus drets i obligacions o per a l'examen de qualsevol acusació contra ella en matèria penal.

Article 8: dret d'accés a la justícia i a la reparació

Tota persona té dret a un **recurs** efectiu prop dels tribunals nacionals competents que l'empari contra actes que violin els seus drets fonamentals reconeguts per la constitució o per la llei.

A més de la categoria de drets substantius ambientals, els drets de procediment també entren en l'anàlisi del context del canvi climàtic, en mans d'una societat civil compromesa i activa per a fer efectives les responsabilitats per danys al medi ambient i als drets humans, com ara els drets d'accés a la informació, la participació en els processos de presa de decisions pertinents i l'accés a la justícia³⁹.

29

És sabut que, en un Estat de dret, les persones víctimes poden iniciar accions legals contra els responsables de vulnerar un dret per a sol·licitar la seva restitució o la corresponent reparació. Els drets humans estan recollits en diverses fonts jurídiques que adopten diferents formes i, depenent de cada cas, es determinarà quin és l'òrgan jurisdiccional competent i si es poden iniciar accions legals. Per exemple, la Declaració Universal dels Drets Humans no és jurídicament vinculant. En canvi, els drets humans continguts en les constitucions nacionals poden invocar-se davant d'un tribunal, igual que els drets continguts en el Conveni Europeu de Drets Humans i la Carta Europea de Drets Fonamentals pel que fa a Europa. En altres regions del món existeixen també les normes de drets humans respectives.

Si bé els tribunals no tenen un rol principal per a frenar el canvi climàtic -la tasca d'elaborar normes i prendre mesures que proporcionin una protecció eficaç a la ciutadania, tant present com futura, és responsabilitat de les autoritats polítiques-, poden tenir un rol molt important davant l'incompliment dels Estats enfront de les seves obligacions per frenar el canvi climàtic. Això ha motivat als moviments de justícia climàtica a utilitzar els òrgans jurisdictionals per a demandar un canvi en les polítiques públiques. Aquí és on es troba la relació entre el canvi climàtic i el dret d'accés a la justícia.

³⁹ Específicament, l'accés a la justícia es troba vinculat a la disponibilitat de recursos per a instar processos administratius o judicials que tinguin com a fi la protecció dels drets individuals o col·lectius ambientals.

No obstant això, la justícia climàtica encara es troba en construcció, els tractats internacionals del medi ambient estan mancats de mecanismes coercitius per fer complir les obligacions dels Estats. En particular, la Convenció Marc de les Nacions Unides sobre Canvi Climàtic (d'ara endavant, CM-NUCC) de 1991 no conté mitjans per a jutjar o sancionar als països que no compleixin amb els seus compromisos de reduir les emissions de gasos d'efecte hivernacle. Pel que, a primera vista, ja estem front un primer obstacle d'accés a procediments per a la denúncia de l'incompliment de les obligacions a càrrec dels Estats. Així, els diferents òrgans judicials, des de diferents àmbits jurisdiccionals, estan dirimint casos relatius a l'escalfament global i a l'afectació dels drets humans, apuntant al reforç del compliment dels compromisos jurídics, com també en la determinació de responsabilitats.⁴⁰

Cal destacar que les accions judicials que s'interposen es relacionen jurídicament amb altres matèries per a aconseguir d'alguna manera que l'Estat actuï enfront del canvi climàtic, ja que no existeix una acció judicial directa amb aquest objectiu i, per això, la base jurídica utilitzada és la protecció dels drets humans (a la vida, a la vida privada familiar, a la propietat, a la salut, a la cultura) i la protecció de generacions presents i futures.

Sobre aquest punt, hi ha qui es pregunta si a través dels tribunals es pot exigir una acció climàtica més eficaç per motius de drets humans. En el cas del canvi climàtic, s'afirma que existeix una dificultat addicional per l'ampli marge de maniobra que tenen els Estats. En conseqüència, quan es tracta de fer complir els deures de protecció, els tribunals estan menys inclinats a determinar que s'ha infringit un dret: en virtut del sistema de separació de poders, no correspon als tribunals prendre decisions polítiques que són responsabilitat del poder legislatiu legitimat democràticament o del govern. Per tant, els tribunals només intervenen quan les mesures que s'adopten són clarament inadequades.⁴¹

Una vegada assenyalada la dificultat quant al fons en els litigis climàtics, s'han presentat també alguns obstacles quant al procediment que poden limitar l'accés a la justícia:

- a. La falta de coneixements en matèria ambiental, climàtica i de desenvolupament sostenible per part dels operadors jurídics pot resultar una barrera en l'accés a la justícia per a l'efectiva gestió i la qualitat en la resolució d'aquests casos.
- b. Els costos dels processos, en particular, la gestió de centenars o a vegades milers de demanants en les causes col·lectives, l'assistència tècnica i jurídica, la recollida i la diligència de la prova que exigeix coneixements tècnics específics.
- c. La legitimitat per a poder impulsar un litigi climàtic, ja que aquest tipus de processos tracten sobre vulneracions als drets que tindran lloc en el futur degut a una inadequada protecció estatal. Es tracta de reclamacions sobre danys que encara no s'han produït, i que tal vegada mai es produeixin exactament de la forma al·legada. Sobretot, si es té en compte que els litigis climàtics re-

40 Borràs Pentinat, S. (2013). La justicia climática: entre la tutela y la fiscalización de las responsabilidades. Biblioteca Jurídica Virtual del Instituto de Investigaciones Jurídicas de la UNAM: <https://www.scielo.org.mx/pdf/amdi/v13/v13a1.pdf>

41 Kling, A. (2019). Climate change and human rights – Can the courts fix it? Heinrich Boell Foundation: <https://www.boell.de/en/2019/03/18/climate-change-and-human-rights-can-courts-fix-it>

vesteixen un cert grau d'incerteses, de probabilitats que el dany efectivament ocorri, a diferència dels processos civils clàssics que es basen en la lògica de la certesa. Específicament quan s'invoquen com a fonaments danys que podrien presentar-se en un futur, ocorre que, per exemple, en el cas de les demandants del cas *Klimaseniorinnen*⁴², un grup de dones grans que va portar al govern suís al TEDH perquè la seva salut està amenaçada per les onades de calor agreujades per la crisi climàtica, podrien viure fins al final de les seves vides sense sofrir un mal directe per una onada de calor. No obstant això, si no es prenen mesures, sí que podria ocórrer que es produeixin danys irreparables -incloses morts evitables i fins a un cert punt predictibles- tolerant així danys encara majors que els que es produiran, per exemple, amb 1,5 o 2 °C d'escalfament mitjà.

Resta dir que existeixen tractats internacionals que reconeixen l'accés a la justícia ambiental com un dret i estableixen pautes processals per a donar efectivitat a la tutela ambiental. Entre ells, es destaca el Conveni elaborat en el marc de la Comissió Econòmica de les Nacions Unides per a Europa sobre l'accés a la informació, la participació pública en la presa de decisions i l'accés a la justícia en matèria de medi ambient⁴³, celebrat a Aarhus al 1998. D'aquest instrument es deriven estàndards mínims que els Estats han de garantir a la seva ciutadania, especialment reconeixent una àmplia legitimació per a impulsar el procediment.

Cal assenyalar, en tot cas, que en molts països del món accedir a la justícia i als tribunals és més un privilegi que un dret, d'una banda, perquè si no es compta amb els recursos econòmics suficients, res garanteix l'accés de manera efectiva a l'assistència, la defensa o l'assessoria jurídica que en molts casos es requereix per a accedir a la justícia. D'altra banda, perquè hi ha països i regions del món en els quals només en les grans capitals o zones urbanes se situen físicament els tribunals, amb el que per a intentar accedir-hi s'han de recórrer grans distàncies.

Davant d'això, sembla evident que, si els impactes de fenòmens meteorològics extrems causats pel canvi climàtic generen major vulnerabilitat en les persones, no serà una prioritat intentar accedir a la justícia. Com també, si per aquesta degradació ambiental se sumen dificultats per a poder arribar als llocs on estan situats els tribunals, sembla que els obstacles es multipliquen per a poder exercir

42 Aquest pot arribar a ser el primer cas climàtic resolt pel TEDH, ja que es basa en l'impacte de la política climàtica suïssa en la vida i la salut de les dones d'edat avançada. No obstant això, encara queda pendent la seva resolució, ja que el cas va ser recentment remès a la Gran Sala.

43 Aquest instrument regional ve a implementar els valors introduïts pel principi 10 de la Declaració de Rio. El Conveni d'Aarhus disposa sobre accés a la justícia en l'article 9:

1. Cada Part vetllarà, en el marc de la seva legislació nacional, perquè tota persona que estimi que la seva sol·licitud d'informació en aplicació de l'article 4 no ha estat atesa, ha estat rebutjada il·lícitament, en tot o en part, no ha obtingut una resposta suficient, o que, d'altra banda, la mateixa no ha rebut el tractament previst en les disposicions d'aquest article, tingui la possibilitat de presentar un recurs davant un òrgan judicial o davant un altre òrgan independent i imparcial establert per la llei.

En el cas que una Part estableixi tal recurs davant un òrgan judicial, vetllarà perquè la persona interessada tingui també accés a un procediment ràpid establert per la llei que sigui gratuït o poc oneros, amb la intenció del reexamen de la sol·licitud per una autoritat pública o al seu examen per un òrgan independent i imparcial diferent d'un òrgan judicial.

Les decisions finals adoptades en virtut del present apartat 1 seran obligatòries per a l'autoritat pública que posseeixi les informacions. Els motius que les justifiquin s'indicaran per escrit, almenys quan es denegui l'accés a la informació en virtut d'aquest apartat.

efectivament aquest dret. Per tant, com en altres drets, el canvi climàtic es mostra també com un multiplicador o profunditzador d'obstacles per a l'exercici de determinats drets humans.

Finalment, és important no oblidar que l'exercici d'aquests drets pot tenir un impacte mediambiental important per totes les infraestructures materials i recursos humans que es requereixen per a ser eficients i eficaços. Per això és important, per exemple, pensar en les despeses i usos que es fan del paper, de l'energia o les condicions ambientals amb què es dota a les instal·lacions on es desenvolupen aquestes activitats. I és igualment important la seva accessibilitat, a fi que es puguin utilitzar mitjans de transport col·lectius o que no produeixin contaminació ambiental.

El simple fet d'evitar transcripcions innecessàries que redueixin el nombre de pàgines d'una sentència, per exemple, ja és la reducció en el consum de paper, tinta i energia perquè tot això es produeixi. I així, moltes coses més que es poden dur a terme en els llocs on s'administra i imparteix justícia. Encara que bé sabem que, en moltes regions del món, això és innecessari, no perquè es faci correctament, sinó simplement perquè hi ha llocs on ni tan sols compten amb aquests o altres mínims per a funcionar.

En tot cas, també implica prendre consciència que encara que sigui el nostre dret accedir a la justícia, hem d'evitar acudir per causes o assumptes que es puguin resoldre per altres vies. No només

2. Cada Part vetllarà, en el marc de la seva legislació nacional, perquè els membres del públic interessat:

- a) que tinguin un interès suficient o, en el seu cas,
- b) que invoquin la lesió d'un dret, quan el Codi de procediment administratiu d'una Part imposi tal condició, podran interposar recurs davant un òrgan judicial o un altre òrgan independent i imparcial establert per la llei per a impugnar la legalitat, quant al fons i quant al procediment, de qualsevol decisió, o qualsevol acció o omisió que entri en l'àmbit de les disposicions de l'article 6 i, si el dret intern el preveu i sense perjudici del que es disposa en l'apartat 3 més a baix, d'altres disposicions pertinents del present Conveni.

El que constitueix interès suficient i lesió d'un dret es determinarà conformement a les disposicions del dret intern i conforme a l'objectiu de concedir al públic interessat un ampli accés a la justícia en el marc del present Conveni. A aquest efecte, l'interès de tota organització no governamental que compleixi les condicions previstes en l'article 2, apartat 5, es considerarà suficient en el sentit de la lletra a). Es considerarà igualment que aquestes organitzacions tenen drets que podrien ser lesionats en el sentit de la lletra b) anterior.

Les disposicions del present apartat 2 no exclouen la possibilitat de presentar un recurs preliminar davant una autoritat administrativa ni exigeixen de l'obligació d'esgotar les vies de recurs administratiu abans d'entaular un procediment judicial quan el dret intern imposi tal obligació.

3. A més, sense perjudici dels procediments de recurs a què es refereixen els apartats 1 i 2 precedents, cada Part vetllarà perquè els membres del públic que reuneixin els eventuais criteris previstos pel seu dret intern puguin entaular procediments administratius o judicials per a impugnar les accions o omissions de particulars o d'autoritats públiques que vulnerin les disposicions del dret mediambiental nacional.
4. A més, sense perjudici del que es disposa en l'apartat 1, els procediments a què es refereixen els apartats 1, 2 i 3 precedents hauran d'oferir recursos suficients i efectius, en particular una ordre de reparació, si escau, i hauran de ser objectius, equitatius i ràpids sense que el seu cost sigui prohibitiu. Les decisions adoptades en virtut del present article es pronunciaran o consignaran per escrit. Les decisions dels tribunals i, en la mesura del possible, les d'altres òrgans hauran de ser accessibles al públic.
5. Perquè les disposicions del present article siguin encara més eficaços, cada Part vetllarà perquè s'informi el públic de la possibilitat que se li concedeix d'iniciar procediments de recurs administratiu o judicial, i contemplarà l'establiment de mecanismes d'assistència apropiats encaminats a eliminar o reduir els obstacles financers o d'un altre tipus que obstaculitzin l'accés a la justícia.

per a evitar la seva saturació, sinó també, per a evitar l'ús innecessari de recursos per l'impacte ambiental que poden generar.

Article 11: dret a la presumpció d'innocència

1. Tots els acusats d'un delictes tenen el dret que hom presumeixi la seva innocència fins que no es provi la seva culpabilitat segons la llei en un judici públic, en què hom li hagi assegurat totes les garanties necessàries per a la seva defensa.

2. Ningú no serà condemnat per actes o omissions que en el moment que varen ésser comesos no eren delictius segons el dret nacional o internacional. Tampoc no s'imposarà cap pena superior a l'aplicable en el moment de cometre el delictes.

L'estat d'emergència climàtica ha afavorit l'enrobustiment de la regulació ambiental dels diferents ordenaments jurídics amb la intenció de reduir l'emissió de gasos d'efecte hivernacle i protegir i frenar la pèrdua de la biodiversitat. Això ha suposat la consagració d'una sèrie de deures –tant d'actors estatals com privats–; l'establiment de drets ambientals, drets de la naturalesa i drets col·lectius; així com la introducció de diferents mecanismes i instruments mediambientals que busquen tutelar efectivament el dret a un medi ambient sa, així com prevenir la destrucció de biodiversitat i promoure la seva regeneració.

En aquest context, un dels mecanismes processals que podria limitar o interferir amb el dret a la presumpció d'innocència és la inversió de la càrrega de la prova en casos de dany ambiental. Si bé es tracta d'una institució que es troba lligada principalment al dret administratiu sancionador, així com als règims de responsabilitat civil extracontractual, és possible pensar la seva aplicació en el procés penal enfront de delictes ambientals.⁴⁴

Doncs bé, d'acord amb aquesta institució, no és la persona que al·lega un dany ambiental la que ha de provar la seva existència, sinó aquella a qui se li imputa haver-lo causat. Per a alguns, aquesta inversió constitueix una excepció a la presumpció d'innocència,⁴⁵ en la mesura en què no és necessari provar la culpabilitat, sinó la no-culpabilitat. Així, la inversió de la càrrega de la prova es transforma en una veritable presumpció de responsabilitat.

En la pràctica, la inversió de la càrrega de la prova pot tenir diferents implicacions depenent de si a qui se li imputa la realització del dany és un actor estatal, una empresa o un individu. Però, certament, és possible imaginar casos en què la inversió de la prova impliqui per al demandat una càrrega

44 Vegeu: Catota Acosta, M. C. (2020). La inversión de la carga de la prueba en los delitos ambientales.

45 Vegeu: Martínez-MoscOSO, A. (2019). La normativa como alternativa para garantizar el derecho humano al agua frente al cambio climático. *Revista de Derecho Ambiental*, (12), pp. 135-159; Cáceres, O (2019). La inversión de la carga de la prueba en el proceso ambiental salvadoreño, en: Sagot, A (Ed.), *El nuevo paradigma ecológico en el derecho ambiental: perspectivas desde Costa Rica y El Salvador*, Fundación Henrich Böll, pàg. 128.

desmesurada o, pitjor encara, que la prova de la manca de responsabilitat en la provocació del dany sigui impossible o es converteixi en una “prova diabòlica”. Per contra, un sistema que no introdueixi cap regla de flexibilització de la prova del mal ambiental per a protegir –entre altres garanties processals– el dret a la presumpció d'innocència, podria dificultar l'acció estatal tendent a prevenir o sancionar les conductes que afectin el medi ambient i contribueixin, en definitiva, a la crisi climàtica.

A més de l'anterior, és especialment rellevant analitzar de manera individual aquest dret, que pot ser considerat una garantia específica del dret a un judici just -que hem abordat abans-, per una particularitat que ens interessa destacar: les acusacions penals que es fan en contra de persones defensores o promotores del medi ambient.

És sabut, i es veurà també en analitzar altres drets més endavant, que les persones defensores del medi ambient solen ser criminalitzades pel seu treball, sigui per empreses o per agents estatals. En aquest sentit, aquest dret de presumpció d'innocència adquireix un significat molt important, ja que en molts casos les persones defensores del medi ambient són sotmeses als anomenats judicis mediàtics, en els quals evidentment no es presumeix la seva innocència, sinó més aviat, es presumeix la seva culpabilitat sense l'existència de judici o fins i tot, en alguns casos, sense l'existència de conductes delictives.

Així, el canvi climàtic impacta en el dret a la presumpció d'innocència, en la mesura en què els poders econòmics i polítics que històricament s'han beneficiat de la degradació ambiental, utilitzen la criminalització i, per tant, la destrucció de la presumpció d'innocència, com una estratègia més per a continuar obtenint beneficis, encara que això signifiqui augmentar els efectes del canvi climàtic.

34

Article 9: dret a ser lliure de detenció arbitrària⁴⁶

Ningú no serà detingut, pres o desterrat arbitràriament.

És possible identificar almenys dos grups que, en el context de la crisi climàtica, s'han vist directament afectats en el gaudi del dret a no ser arbitràriament detingut, pres ni desterrat. D'una banda, es troben les persones defensores dels drets humans mediambientals o defensors ambientals, que han estat caracteritzats com “els qui treballen no només per a la protecció dels drets civils, polítics,

46 Aquest document de treball recull el concepte de detenció arbitrària que ha anat delimitant el Grup de Treball sobre la Detenció Arbitrària. D'acord amb aquest, la detenció es refereix a qualsevol forma de privació de llibertat. Aquesta privació serà arbitrària: i) quan és evidentment impossible invocar cap base legal que justifiqui la privació de llibertat; ii) quan la privació de llibertat resulta de l'exercici de drets o llibertats proclamats en els articles 7, 13, 14, 18, 19, 20 i 21 de la Declaració Universal de Drets Humans i a més, respecte dels Estats part, en els articles 12, 18, 19, 21, 22, 25, 26 i 27 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics; i, iii) quan la inobservança, total o parcial, de les normes internacionals relatives al dret a un judici imparcial, establertes en la Declaració Universal de Drets Humans i en els instruments internacionals pertinents acceptats pels Estats afectats, sigui d'una gravetat tal que confereix a la privació de llibertat caràcter arbitrari. Vegeu el Fullet Informatiu N°26, “El Grup de Treball sobre la Detenció Arbitrària”, pàg. 5 et seq.

econòmics, socials i culturals, sinó a més per a la protecció dels diversos components ambientals (aigua, aire, biodiversitat, etcètera), territori i medi ambient.”⁴⁷ El segon grup correspon a les persones desplaçades per motius climàtics⁴⁸ o migrants climàtics.⁴⁹ Pertanyen a aquest grup totes aquelles persones que, com a conseqüència dels esdeveniments climàtics, han hagut de desplaçar-se internament o transfronterera.

En relació amb el primer grup, diferents persones expertes de l'ONU han constatat com els drets de les persones defensores dels drets humans ambientals, com la vida i la llibertat, es veuen constantment amenaçats. Però també, s'ha constatat que aquests són víctimes de detencions arbitràries. Sobre aquest tema, el Grup de Treball sobre la Detenció Arbitrària (d'ara endavant, GDTA) ha advertit com els defensors del medi ambient han estat criminalitzats repetidament pels Estats, la qual cosa en alguns casos comporta la seva detenció de manera arbitrària.⁵⁰ En el mateix sentit, l'associació Global Witness ha advertit que els defensors han estat víctimes de greus atacs com a conseqüència de la seva oposició a l'explotació de diferents ecosistemes, especialment boscos, la qual cosa es tradueix en una amenaça certa i latent de detenció arbitrària dels activistes ambientals.⁵¹ Aquest risc, segons ha expressat la Cort Interamericana de Drets Humans (Cort IDH) és particularment greu quan es tracta de dones defensores.⁵²

D'una forma similar, els denominats “**migrants climàtics**” s'han vist exposats a maltractaments, detencions arbitràries i discriminació. Com mostren alguns estudis, les detencions es relacionen directament amb processos de xenofòbia respecte d'aquelles persones desplaçades per motius climàtics que busquen entrar en un altre país.⁵³ En efecte, l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans (d'ara endavant, ACNUDH) ha assenyalat que les persones que es veuen obligades a migrar a causa del canvi climàtic han d'enfrontar la xenofòbia, dificultat en l'accés a l'aigua i menjar, salut, habitatge i l'amenaça sempre present de detenció arbitrària, tràfic de persones, atacs violents i violació i tortures.⁵⁴

47 Aguilar, M. F. (2020). Derechos humanos y medioambiente: La situación de los defensores ambientales en América Latina, y los obstáculos legales e institucionales para su actuar. *Anuario de Derechos Humanos*, 16(1), pàg. 70.

48 Vegeu: McAdam, J. (2010). El desplazamiento provocado por el cambio climático y el derecho internacional. *Evento paralelo al Diálogo del Alto Comisionado sobre los desafíos en materia de protección*, Ginebra.

49 Vegeu: Sedova, B., & Kalkuhl, M. (2020). Who are the climate migrants and where do they go? Evidence from rural India. *World Development*, 129.

50 Consell de Drets Humans de les Nacions Unides (2021). *Informe del Grupo de Trabajo sobre la Detención Arbitraria*, A/HRC/48/55. <https://www.undocs.org/es/A/HRC/48/55>; A més, vegeu, opinions del GTDA N.º 16/2020 y N.º 3/2020.

51 Global Witness (2021). *Last Line of Defense: The industries causing the climate crisis and attacks against land and environmental defenders*, pàg. 12. <https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/last-line-defence/>

52 Cort IDH. Caso Digna Ochoa i familiars vs. Mèxic. Sentència de 25 de novembre de 2021. Sèrie C n. 447

53 Vegeu: Oswald Spring, Ú. (2013). Cambio climático, conflictos sobre recursos y vulnerabilidad social, p. 68; Ruiz Meza, L. E. (2012). Cambio climático y migraciones laborales en la frontera sur de México. *Luna Azul*, (35), 301-320.

54 ACNUDH (2017). Resumen de la mesa redonda sobre los derechos humanos, el cambio climático, los migrantes y las personas desplazadas a través de fronteras internacionales, A/HRC/37/35. https://ap.ohchr.org/documents/dpa-ge_e.aspx?si=A/HRC/37/35

En definitiva, la crisi climàtica es vincula amb l'emergència de grups específics que, per diferents motius, són més susceptibles de ser detinguts arbitràriament. En aquest context, s'han pensat diferents instruments per a la protecció d'aquests grups. En el cas de les persones defensores dels drets ambientals, l'Acord de Escazú pretén enfortir la protecció dels seus drets per a combatre i erradicar els riscos que sofreixen a causa de la seva tasca de protecció del medi ambient, entre ells el de detenció arbitrària.⁵⁵

Article 12: dret a la privacitat i a la vida privada

Ningú no serà objecte d'intromissions arbitràries en la seva vida privada, la seva família, el seu domicili o la seva correspondència, ni d'atacs al seu honor i reputació. Tothom té dret a la protecció de la llei contra tals intromissions o atacs.

Existeixen almenys dues formes en què la crisi climàtica pot impactar en el dret de les persones a la privacitat i a la vida privada.

En primer lloc, cal destacar que unes certes estratègies per a combatre el canvi climàtic es basen en la utilització de tècniques de **big data** i de tècniques d'optimització energètica com les **smart grids**⁵⁶, és a dir, una xarxa elèctrica intel·ligent que recol·lecta una gran quantitat de dades sobre l'ús d'energia dels usuaris. Si bé aquestes estratègies poden resultar valuoses per a avançar en la lluita contra el canvi climàtic, també poden ser utilitzades de manera que amenacin o pertorbin el dret a la privacitat, especialment en la seva dimensió de protecció de dades personals. Així, per exemple, la utilització de smart grids suposa l'obtenció de dades sobre els hàbits de consum d'energia dels individus, la qual cosa genera el risc que aquests siguin emprats per a fins abusius com l'elaboració de perfils de comportament de consumidors, màrqueting directe, discriminació de preus, desequilibri d'informació entre consumidors i proveïdors d'energia, etc.⁵⁷

Un altre impacte de la crisi climàtica en el gaudi del dret a la vida privada es troba vinculada amb els drets a la vida, a la salut i a l'habitatge.⁵⁸ Sobre aquest tema, el TEDH ha fet una "lectura verda" del dret a la vida privada conforme a la qual s'ha d'entendre que aquest dret comprèn el sub-dret al

55 Cavallo, G. A. (2022). Los derechos de las y los defensores ambientales: Acuerdo de Escazú y estándares del Sistema Interamericano en el ordenamiento chileno. *Veredas do Direito: Direito Ambiental e Desenvolvimento Sustentável*, 19 (44), p. 90-91.

56 Vegeu Kalkbrenner, A. (2018). Climate Change, Big Data Revolution and Data Privacy Rights. *Journal of Environmental Law and Practice*, 32(1), 1-17; Hassani, H., Huang, X., & Silva, E. (2019). *Big data and climate change. Big Data and Cognitive Computing*, 3(1), 12.

57 Kalkbrenner A, op.cit., pàg. 6 et seq.

58 Knox, J. H. (2010). Climate Change and Human Rights Law Essay, Va. J. Int' L. pàg. 170.

“gaudi d'un medi ambient sa”.⁵⁹ D'aquesta manera, quan la degradació ambiental i/o la contaminació generin un efecte nociu a la salut, la qualitat de vida de les persones o interfereixin en el gaudi dels seus habitatges, estarà vulnerant el dret a la vida privada i familiar.⁶⁰ En aquest sentit, la contaminació que no satisfaci un test de proporcionalitat, estarà generant una ingerència no justificada d'aquests drets.

D'altra banda, és possible pensar en formes més dràstiques d'ingerència en el dret a la privacitat i vida privada i familiar. Un exemple és la reubicació dels Inuit a causa de la fosa del *permafrost* i l'erosió costanera, i la consegüent afectació al dret a la vida privada, a la família i al domicili.⁶¹

Si bé la ingerència pot ser pensada des de la dimensió de no intrusió, també pot analitzar-se des de l'òptica de l'existència d'obligacions positives d'adoptar mesures per a evitar ingerències. Això queda il·lustrat perfectament en el recent pronunciament del Comitè de Drets Humans de l'ONU en el cas “Torres Strait Islanders”, en el qual va conèixer la queixa presentada per diferents grups indígenes que van al·legar que el canvi climàtic està generant conseqüències directes en els seus mitjans de subsistència, la seva cultura i la seva forma de vida tradicional. Doncs bé, en aquest cas, el Comitè va declarar que Austràlia havia vulnerat els drets a la privacitat, la família i l'habitatge dels reclamants, perquè no havia adoptat les mesures necessàries per a adaptar-se al canvi climàtic, entre elles, la reducció d'emissions i la construcció de murs marins.⁶²

En relació amb el dret a ser protegit en contra d'ingerències en la vida privada i familiar, ha de tenir-se en compte que no totes les persones són afectades de la mateixa manera, ni amb la mateixa intensitat pels efectes del canvi climàtic, la contaminació i la degradació ambiental. Així, per exemple, alguns grups d'especial protecció com a nenes, nens, i adolescents; persones grans o dones embarassades seran especialment vulnerables.

Finalment, cal dir alguna cosa sobre els drets a l'honra i a la reputació. Creiem que aquests es poden vincular, també, amb la situació referida dels defensors mediambientals. En efecte, en un context de constant amenaça, és possible concebre situacions en què l'honra i la reputació dels defensors mediambientals busqui ser danyada mitjançant la difamació per xarxes socials, o mitjançant la persecució estatal forçada amb finalitats de criminalitzar la seva activitat.

59 Véase: Tribunal Europeo de Derechos Humanos, *Tatar vs Romaniam* 27 de enero de 2009, No. 67021/01. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=00>. También véase: Quirico, O. (2015). All in all it was all just bricks in the wall: European legal systems, climate change and human rights. En: *Climate Change and Human Rights*, Routledge, pàg. 300.

60 Tribunal Europeo de Drets Humans, *López Ostra vs Espanyaa*, No. 16798/90, 9 de desembre de 1994. <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-164373&filename=CASE%20OF%20L%-C3%93PEZ%20OSTRA%20v.%20SPAIN%20-%20%5Bspanish%20translation%5D%20summary%20by%20the%20spanish%20cortes%20generales.pdf&logEvent=False>; Tribunal Europeo de Drets Humans, *Hatton vs Reino Unido*, 8 de juliol de 2003, No 36022/97. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-61188%22%7D>

61 Vegeu: Aminzadeh, S. C. (2007). Moral imperative: the human rights implications of climate change. *Hastings International and Comparative Law Review*, 30(2), 231-266.

62 Vegeu: ACNUDH (2022). Australia violated Torres Strait Islanders' rights to enjoy culture and family life. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/09/australia-violated-torres-strait-islanders-rights-enjoy-culture-and-family>

Article 13: dret a la llibertat de moviment, residència i circulació

1. Tota persona té dret a circular lliurement i a triar la seva residència dins les fronteres de cada Estat.
2. Tota persona té dret a sortir de qualsevol país, àdhuc el propi, i a retornar-hi.

La crisi climàtica ha tingut un fort impacte en el gaudi del dret a circular lliurement i a triar la residència en el territori d'un Estat.

Aquest dret suposa, d'una banda, que les persones puguin desplaçar-se pel territori i, per una altra, que no siguin desplaçades forçadament. Això, tanmateix, ha estat ocorrent a conseqüència del canvi climàtic.⁶³ La degradació climàtica i l'erosió de la terra han obligat diferents famílies i comunitats a desplaçar-se internament o transfronterera. Però, també, aquest desplaçament pot ser forçat per l'Estat per a dur a terme en un determinat territori activitats de mitigació o adaptació climàtica com, per exemple, polítiques de reforestació.⁶⁴

El dret a no ser desplaçat forçosament és especialment important en el cas dels pobles indígenes, atès l'especial vincle que aquests posseeixen amb el seu territori. És precisament per això que, tant el Conveni 169 de l'Organització Internacional del Treball (d'ara endavant, OIT), com la Declaració de la (les) Nacions Unides sobre els drets dels pobles indígenes, venen a reforçar el dret contingut en la Declaració Universal. Sobre aquest tema, el Conveni estableix que: "Els pobles indígenes no seran desplaçats per la força de les seves terres o territoris. No es procedirà a cap trasllat sense el consentiment lliure, previ i informat dels pobles indígenes interessats, ni sense un acord previ sobre una indemnització justa i equitativa i, sempre que sigui possible, l'opció del retorn."⁶⁵ Malgrat l'anterior, els pobles indígenes s'han vist obligats a migrar a conseqüència dels projectes d'extracció minera i forestal que es desenvolupen en els seus territoris.⁶⁶

Des d'un altre angle, el context de crisi climàtica ha promogut una reinterpretació de l'abast del dret a la llibertat de moviment. En aquest sentit, aquest ha estat concebut com el dret d'allunyar-se de les àrees afectades pel canvi climàtic, a sortir del país i a triar la residència en el territori d'un Estat.⁶⁷ Així, el dret a la llibertat de moviment, residència i circulació porta embolicat un dret a la relo-

63 Vegeu: Martin, S. (2010). Climate change, migration, and governance. *Global Governance*, pp. 397-414.

64 Lewis, B. (2015). Balancing human rights in climate policies. En: *Climate Change and Human Rights*, Routledge. pàg. 45.

65 Article 15 del Conveni 169 de la OIT.

66 Vegeu: Consell de Drets Humans (2011). Informe del Relator Especial sobre la situació de los derechos humanos y las libertades fundamentales de los indígenas, James Anaya: Industrias extractivas que realizan operaciones dentro de territorios indígenas o en proximidad de ellos, A/HRC/18/35. <https://www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2015/10041.pdf>

67 Nacions Unides (2018). Addressing human rights protection gaps in the context of migration and displacement of persons across international borders resulting from the adverse effects of climate change and supporting the adaptation and mitigation plans of developing countries to bridge the protection gaps, A/HRC/38/21, pàg.11.

calització enfront de l'existència d'una amenaça mediambiental.⁶⁸ Lamentablement, s'ha constatat l'existència d'importants limitacions d'ingrés imposades pels Estats, fins i tot en aquelles que ja estan experimentant un greu impacte en els seus drets i que s'han vist obligades a migrar, com és el cas de les illes-Estat del Pacífic.⁶⁹

Una de les formes que s'ha anat concebut per a enfrontar aquestes limitacions ha estat la figura del “visat climàtic”. Es tracta d'un visat humanitari en l'àmbit de les migracions climàtiques l'objectiu del qual és permetre que les víctimes del canvi climàtic i les condicions climàtiques extremes puguin, sobre la base dels principis d'altruisme, compassió i cosmopolitisme, ingressar a un país receptor.⁷⁰ Amb tot, cal assenyalar que encara no s'ha implementat un visat climàtic pròpiament, malgrat que alguns dels estatuts com la protecció subsidiària a Europa o la figura de la “Pacific Access Category Resident Visa” a Oceania poden oferir protecció a les víctimes del canvi climàtic.⁷¹ En fi, es tracta d'una figura que podria, eventualment, contribuir a flexibilitzar els sistemes migratoris en incorporar com a variable la crisi climàtica.

En la intersecció del canvi climàtic i la migració humana es troben alguns dels principals problemes que enfronta la societat i comunitat internacional: l'irreversible escalfament global; el desigual desenvolupament dels països que perpetua trets colonials; el model de consum que incrementa desigualtats i sobreexplota els recursos naturals; la pressió demogràfica urbana i el despoblament de zones rurals; la pobresa i les desigualtats estructurals creixents; la gestió migratòria com a problema de seguretat i repartiment de mà d'obra; la pèrdua de confiança en els governs com a gestors del canvi; i el foment de l'individualisme que adorm la solidaritat col·lectiva. D'aquí, part de la complexitat per a donar solucions sòlides i efectives a la vista de tots els sectors implicats.⁷²

Els desplaçaments de persones, grups de persones i poblacions senceres amb motiu de la degradació ambiental no és un fenomen recent, ni només és imputable al canvi climàtic. No obstant això, si no s'adopten mesures concretes que propiciïn el desenvolupament sustentable i facin front al canvi climàtic, milions de persones en les pròximes dècades podrien veure's obligades a traslladar-se dins dels seus propis països per a escapar dels impactes del canvi climàtic d'evolució lenta i dels fenòmens meteorològics extrems que genera el canvi climàtic.⁷³

68 Bronen, R. (2017). The human rights of climate-induced community relocation. En: *Climate Change, Migration and Human Rights*, Routledge, pàg. 141.

69 Vegeu: McAdam, J. (2010). 'Disappearing states', statelessness and the boundaries of international law: *Statelessness and the Boundaries of International Law*, UNSW Law Research Paper.

70 Vegeu: Felipe, B. (2022). “El visado climático europeo como instrumento de protección jurídica para las personas migrantes climáticas”, *Revista Española de Derecho Internacional*, Vol. 74/1, pp. 193-200; Denise Margaret (2019). “Climate humanitarian visa: international migration opportunities as post-disaster humanitarian intervention”, *Climate Change*, Springer, 143-156.

71 *Ibid.*

72 Castilla, K. (2023). “Cambio climático y movilidad humana. Del imposible refugio a la humanitaria planeación de los movimientos migratorios”. *La regulación multinivel del Derecho de Asilo*. España: Comares, 291-313.

73 *Idem.*

Article 14: dret a buscar asil

1. En cas de persecució, tota persona té dret a cercar asil en altres països i a beneficiar-se'n.
2. Aquest dret no podrà ser invocat contra una persecució veritablement originada per delictes comuns o per actes oposats als objectius i principis de les Nacions Unides.

El dret a buscar asil es troba estretament lligat amb l'article 13.2 que consagra el dret a sortir del país. En conjunció amb aquest, l'article 14 estableix el dret de les persones que es desplacen a un altre Estat, no és a buscar asil, sinó, precisament, a gaudir-ne.

Com hem assenyalant, la crisi climàtica està directament vinculada amb l'augment sostingut de les persones desplaçades internament i transfronterera a causa dels desastres naturals i la degradació ambiental. D'acord amb el Centre per al Monitoratge de Desplaçament Intern (CMDI), només l'any 2019 es van registrar prop de 25 milions de desplaçaments a causa de desastres naturals.⁷⁴ Per a l'any 2050, s'estima que hi hagi 200 milions de desplaçats per efectes del canvi climàtic.⁷⁵ Seran precisament aquestes persones les que hauran de buscar asil a conseqüència de la degradació de les condicions de vida en el seu lloc de residència o, fins i tot, de la desaparició del seu territori.

Amb tot, cal notar –com hem apuntat en l'apartat anterior– que aquest dret es veu fortament limitat per la inexistència d'instruments internacionals que es facin càrrec d'aquesta problemàtica. Un estudi del Parlament Europeu ha establert que existeixen buits de protecció respecte de les persones desplaçades pel canvi climàtic, particularment en els casos dels esdeveniments ambientals de degradació gradual (*slow onset environmental events*).⁷⁶ En efecte, l'informe consigna que no existeix a nivell de la Unió Europea (UE) un instrument que cobreixi les hipòtesis dels individus desplaçats per causes ambientals, ni preceptes que puguin ser interpretats en sentit ampli, de manera que pugui incloure als desplaçats en algun estatut de protecció “B”, com, per exemple, el de protecció subsidiària o el de protecció temporal.⁷⁷ Actualment, només quatre Estats membre de la UE tenen estipulacions internes en relació amb desastres mediambientals: Xipre, Finlàndia, Itàlia i Suècia.⁷⁸

Així, és possible advertir l'existència d'un impacte negatiu tant en el dret a buscar asil –a causa de les restriccions per a entrar i rebre asil en tercers Estats–, com en el dret a sortir del país, –a causa de les

74 Vegeu: IDMC (2020). Informe mundial sobre desplazamiento interno 2020. <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2020/spanish.html>

75 Vegeu: Scheffran, Jurgen, et al. (2012). *Climate Change and Human Security and Violent Conflict: Challenges for Societal Stability*, Springer-Verlag.

76 Kraller, A., Noack, M., Cernei, T., (2016) *Climate refugees: legal and policy responses to environmentally induced migration*, Parlament Europeu, pàg. 33. <https://data.europa.eu/doi/10.2861/6060>

77 *Ibid.*, pàg. 72.

78 *Ibid.*, pàg. 73.

restriccions per a entrar en un altre.⁷⁹ D'altra banda, cal assenyalar que en condicions de radicalització de la crisi climàtica, es preveu un ambient de competició per aigua i aliments que afavorirà el flux de migrants climàtics, la qual cosa resulta preocupant considerant que, sota la regulació actual, no compliran amb els requisits per a obtenir asil en tercers Estats.⁸⁰

Ara bé, la degradació del medi ambient no és l'única causa per la qual es pot abandonar un lloc per por. La defensa del medi ambient és també una situació que pot posar en perill la integritat de les persones. Així, són almenys dues les situacions vinculades amb el medi ambient que poden obligar una persona a abandonar el lloc en el qual resideix per a buscar un lloc segur.

La defensa de causes ambientals tampoc és una de les motivacions que expressament s'estableixen en la definició de refugiats de la Convenció de Ginebra de 1951, ni en les normes iberoamericanes que regulen l'asil i el refugi, però, a diferència del que ocorre amb el supòsit abans analitzat, en aquest hi ha més elements per a establir que sí que està inclosa aquesta motivació en les definicions que jurídicament es troben vigents.⁸¹

Cal notar que existeix una àmplia literatura relativa al concepte de “refugiats climàtics”.⁸² En poques paraules, s'ha pensat en la possibilitat de subsumir la situació de les persones desplaçades transfronterrament en els supòsits contemplats en la Convenció de 1951 sobre l'Estatut de Refugiats. Per descomptat, això sembla summament forçat, tenint en compte que un dels requisits per a reconèixer la qualitat de refugiats és que existeixi un temor fundat de persecució, de manera que caldria considerar que el “medi ambient” o “la naturalesa” és un ens persecutor. En qualsevol cas, hem d'assenyalar que l'ACNUR ha advertit que els esdeveniments climàtics, la degradació ambiental i els desastres naturals estan interactuant de manera creixent amb els factors que provoquen el moviment de refugiats.⁸³ En fi, enfront de les dificultats conceptuals s'ha pensat en la possibilitat d'incorporar un Protocol a la Convenció que permeti ampliar el concepte de refugiats perquè quedin compreses les persones desplaçades per motius climàtics, o bé, s'ha proposat l'adopció d'un protocol específic sobre reconeixement i protecció dels “refugiats climàtics”.⁸⁴

79 Mayer, B., & Cournil, C. (2015). Climate change, migration and human rights: towards group-specific protection?. En: Quirico O; Boumghar M (Eds.) *Climate Change and Human Rights*, Routledge, pp. 176-177.

80 Adelman, S. (2010). Rethinking human rights: the impact of climate change on the dominant discourse. En: Humphrey S (Ed.), *Human Rights and Climate Change*, Cambridge University Press, pàg. 177.

81 Vegeu: Castilla, K. (2022). El refugio en casos de degradación y defensa del medioambiente. Dos supuestos de no fácil protección de un problema global, *Derecho Global. Estudios sobre Derecho y Justicia*, 8(22), pp. 217-257.

82 Vegeu: Myers, N. (2002). Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 357(1420), 609-613.; Loewe, D. (2014). Refugiados climáticos: ¿quién debe cargar los costos?. *REMHU: Revista Interdisciplinar da Mobilidade Humana*, 22, 169-187; Tripathi, S. W. A. P. N. I. L. (2017). Climate refugees: Acknowledging the existence of an imminent threat. *NLUJ Law Review*, 21, 27.

83 ACNUR (2018). Informe del Alto Comisionado de las Naciones Unidas para los Refugiados, Pacto mundial sobre los refugiados, A/73/12, Parte II. https://www.acnur.org/excom/ag_inf/5c6c3eed4/informe-del-alto-comisionado-de-las-naciones-unidas-para-los-refugiados.html

84 Vegeu Docherty, B., & Giannini, T. (2009). Confronting a rising tide: a proposal for a convention on climate change refugees. *Harv. Envtl. L. Rev.*, 33, 349; Biermann, F., & Boas, I. (2008). Protecting climate refugees: the case for a global protocol. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 50(6), 8-17.

Així, sembla evident que els Estats no estan disposats a entrar en debats respecte a si es reconeix o no la figura del “refugi climàtic”, ni respecte a les vies i formes en les quals aquest pot aplicar-se en l'àmbit nacional i internacional, però sí que estan disposats a avançar en el desenvolupament d'accions que atenguin el binomi migració – canvi climàtic, tal com es demostra amb el contingut del paràgraf 14 (f) del Marc d'Adaptació de Cancún, i el contingut d'algunes lleis nacionals en matèria climàtica i plans nacionals d'adaptació que s'han aprovat en anys recents.⁸⁵

Anticipar-se i respondre als efectes que està generant i generarà el canvi climàtic implica també preparar-se per a la migració i els desplaçaments forçats que es poden presentar, així com atendre els que ja estan ocorrent. En aquest sentit, l'adaptació que preveuen les normes climàtiques internacionals és una oportunitat i via que es té perquè es passi dels debats i construccions teòriques entorn del refugi, a la concreció, desenvolupament i implementació de lleis, polítiques i plans d'adaptació que permetin abordar de manera efectiva els desplaçaments, la migració i les reubicacions motivades pel canvi climàtic.⁸⁶

Les mesures d'adaptació poden ajudar les persones a desplaçar-se de manera voluntària i amb dignitat abans que les situacions de crisi ocorrin. Però fins i tot, aquestes mesures haurien de servir per a reduir o evitar que ocorrin els moviments migratoris en revertir-se els perills que amenaçaven a les persones. En aquest àmbit, els Plans Nacionals d'Adaptació (d'ara endavant, PNA) poden jugar un important rol, mostrant-se en la pràctica com una opció viable i acceptada pels Estats, en recollir-se els temes migratoris en més del 50% dels PNA existents per a l'any 2022, així com en diverses lleis contra el canvi climàtic vigents en el món.⁸⁷

Els PNA compten amb una base jurídica sòlida i el seu desenvolupament es pot complementar amb tot un conjunt d'institucions, normes i documents que al seu voltant s'han anat aprovant. Per tant, són una opció real per a atendre de manera efectiva els desplaçaments, la migració i les reubicacions motivades pel canvi climàtic. No obstant això, per a ser útils i efectius han de complir amb uns mínims de contingut des del diagnòstic de la situació fins al desenvolupament de mesures eficaces, les que en tot cas han de ser sempre acompanyades per les normes de drets humans i altres compromisos adquirits pels Estats en matèria migratòria com pot ser el Pacte Mundial per una Migració Segura, Ordenada i Regular.⁸⁸

Així, és clar que el canvi climàtic ha generat i continuarà generant un important impacte en les migracions humanes, incloent-hi l'asil i el refugi. Però també, que en aquest àmbit queda molt per dir, concretar i, sobretot, fer-se efectiu. Com hem analitzat i es veurà també respecte a altres drets, en molts casos aquesta possibilitat de mobilitat dins d'un mateix territori o més enllà de les fronteres és l'única o última oportunitat que es té per a exercir els altres drets humans.⁸⁹

---

85 Castilla, K. (2023). “Cambio climático y movilidad humana. Del imposible refugio a la humanitaria planeación de los movimientos migratorios”. *La regulación multinivel del Derecho de Asilo*. España: Comares, 291-313.

86 *Ibidem*.

87 *Ibidem*.

88 *Ibidem*.

89 *Ibidem*.

Article 16: dret al matrimoni i a fundar una família

1. Els homes i les dones, a partir de l'edat núbil, tenen dret, sense cap restricció per motius de raça, nacionalitat o religió, a casar-se i a fundar una família. Gaudiran de drets iguals pel que fa al casament, durant el matrimoni i en la seva dissolució.
2. Només es realitzarà el casament amb el lliure i ple consentiment dels futurs esposos.
3. La família és l'element natural i fonamental de la societat i té dret a la protecció de la societat i de l'Estat.

La crisi climàtica es troba estretament relacionada amb la sobrepoblació mundial. En efecte, una de les variables emprades per a determinar l'emissió de gasos d'efecte d'hivernacle és, precisament, la grandària de la població. En aquest context, sorgeix la pregunta sobre la planificació familiar i les eventuais limitacions a la procreació.⁹⁰

Si entenem que el dret a fundar una família implica el dret a decidir a sobre el tipus de família i la seva grandària, això és, el nombre d'integrants que la conformarà, llavors, naturalment, es pot pensar que una restricció de la grandària com a mesura per a combatre el canvi climàtic afectarà el dret consagrat en l'article 16.

Paradoxalment, la no limitació d'aquest dret podria afectar altres drets fonamentals com el dret a la vida i a la salut. En efecte, si es pensa en un món superpoblat –on la procreació no estigués subjecta a cap mena de limitació– sota l'actual model de consum, és possible que sorgeixi una escassetat extrema de recursos i una competició per aquests, així com una desestabilització de les institucions.⁹¹ D'altra banda, és important destacar els múltiples dilemes ètics que les tècniques de control de natalitat impliquen. Aquests han estat especialment advertits per lectures feministes que vinculen el control de la població amb el canvi climàtic.⁹²

D'altra banda, existeixen poderoses raons per a defensar el dret a procrear, a saber, que la procreació és necessària per al manteniment de la humanitat i de les estructures econòmiques i socials que requereixen d'una continuïtat intergeneracional per al seu funcionament.⁹³ Addicionalment, cal assenyalar que, tal com mostren diferents estudis, el canvi climàtic està generant trastorns d'ansietat

90 Vegeu: Meijers, T. (2016). Climate change and the right to one child. En: Bos, G., & Düwell, M. *Human Rights and Sustainability*, Routledge, 181-194.; Rieder, T. N. (2016). *Toward a small family ethic: How overpopulation and climate change are affecting the morality of procreation*, Springer.

91 *Ibid.*, p. 177.

92 Vegeu: Hendrixson, A., Ojeda, D., Sasser, J. S., Nadimpally, S., Foley, E. E., & Bhatia, R. (2020). Confronting populationism: Feminist challenges to population control in an era of climate change. *Gender, Place & Culture*, 27(3), 307-315.

93 *Ibid.*

en la població, especialment de les generacions més joves.⁹⁴ Però, a més, els estudis mostren que la crisi climàtica és un factor cada vegada més important en el moment de prendre decisions sobre reproducció i criança.⁹⁵

Finalment, i en relació amb el dret a casar-se, la Declaració Universal estableix que el gaudi d'aquest dret és des de l'“edat núbil”. Existeixen diversos estudis que mostren que l'impacte del canvi climàtic es vincula amb l'augment de matrimonis entre infants.⁹⁶ En efecte, existeixen estudis que constaten que en alguns llocs com Burkina Faso o Kenya, “s'arreglen” o forcen matrimonis (*famine-brides*) com a mesura per a combatre la pobresa produïda per les sequeres i les inundacions.⁹⁷ Això s'explica perquè els matrimonis poden involucrar el pagament d'una suma de diners per a la família de la núvia, però, a més, impliquen que l'alimentació i el cost de les nenes passin a ser càrrec del seu cònjuge i no de la seva família.

Article 17: dret a la propietat (individual i col·lectiva)

1. Tota persona té dret a la propietat, individualment i col·lectiva.
2. Ningú no serà privat arbitràriament de la seva propietat.

44

El dret a la propietat interactua amb la crisi climàtica de diverses formes. En general, és possible advertir l'existència d'un impacte negatiu que es troba en estreta relació amb els fenòmens que hem anat descrivint al llarg d'aquest document de treball, entre ells, la desaparició d'illes per l'alça de la mar; la fosa del *permafrost* i de glacials; les migracions climàtiques motivades per la degradació dels diferents ecosistemes; l'augment i agudització dels desastres naturals, etc.

Amb tot, cal qüestionar-se si aquesta interacció afecta el dret a la propietat en els termes de la DUDH. Es tracta, com és possible advertir, d'una consagració feble que, en principi, abasta el dret a apropiarse de béns i a no ser privat arbitràriament d'ells. És pertinent, llavors, analitzar en quins casos i en quina mesura la crisi climàtica afecta al dret de propietat. Sembla no quedar dubte que això ocorrerà en els casos més radicals.⁹⁸ A saber, quan fenòmens climàtics com l'augment del nivell

94 Vegeu: Boluda-Verdú, I., Senent-Valero, M., Casas-Escolano, M., Matijasevich, A., & Pastor-Valero, M. (2022). Fear for the future: Eco-anxiety and health implications, a systematic review. *Journal of Environmental Psychology*, 101904.

95 Vegeu: Schneider-Mayerson, M., & Leong, K. L. (2020). Eco-reproductive concerns in the age of climate change. *Climatic Change*, 163(2), 1007-1023.

96 Vegeu: McLeod, C., Barr, H., & Rall, K. (2019). Does climate change increase the risk of child marriage: A look at what we know-and what we don't-with lessons from Bangladesh and Mozambique. *Colum. J. Gender & L.*, 38, 96.

97 Vegeu: Nielsen, J. Ø., D'haen, S., & Reenberg, A. (2012). Adaptation to climate change as a development project: A case study from Northern Burkina Faso. *Climate and Development*, 4(1), 16-25.

98 Aminzadeh, S. C. (2007). Moral imperative: the human rights implications of climate change. *Hastings International and Comparative Law Review*, 30(2), 231-266.

de la mar, l'erosió de les costes, o la fosa del *permafrost* –com en el cas dels inuit⁹⁹ generin una desaparició dels béns arrel sobre els quals es té dret.

Si s'efectua una lectura més laxa de l'article, apareixen altres casos en què la crisi climàtica interactuarà amb el dret a la propietat. Sobre aquest tema, és possible advertir que les condicions climàtiques extremes, així com alguns esdeveniments climàtics com inundacions, huracans o al·luvions, comportaran la destrucció o la deterioració d'habitatges, d'infraestructura i, en general, dels béns materials.

En altres casos, el dret a la propietat sobre béns arrel, així com sobre béns mobles es veurà afectat en les seves dimensions d'ús o gaudi. En efecte, quan les condicions climàtiques dificultin greument o facin impossible habitar un determinat lloc, els seus béns passarien a ser inútils, és a dir, no susceptibles de ser emprats per al seu destí natural. Pensem per exemple en els immobles dedicats a l'habitatge o aquells que són destinats a l'activitat agroindustrial: si les condicions climàtiques fan impossible o extremadament perillós habitar en un lloc o desenvolupar-hi una activitat, difícilment es podran usar o gaudir. Aquesta situació motivarà, en alguns casos, un desplaçament de la població afectada. Però, a més, el fenomen descrit –possiblement– afecta fortament el valor de les propietats; generarà una important distorsió en el mercat i, potencialment, provocarà inestabilitat financera.¹⁰⁰

D'altra banda, cal destacar que els pobles indígenes són particularment vulnerables en l'escenari de crisi climàtica. Això, si s'atén les particularitats dels seus drets col·lectius a la terra i al territori. Com ha assenyalat la Cort IDH, la protecció d'aquests drets es basa en el fet que la pròpia supervivència física i cultural dels pobles originaris hi està lligada. Això es deu a l'estreta relació que els indígenes mantenen amb la terra, que apareix com la base fonamental de les seves cultures, la seva vida espiritual i la seva economia.¹⁰¹ Per aquests motius, la degradació ambiental i la pèrdua del seu territori són particularment oneroses per als pobles indígenes.

En definitiva, en el context de crisi climàtica és possible afirmar que pot configurar-se una afectació al dret a la propietat no només quan l'existència de la propietat mateixa pugui desaparèixer, sinó també quan no pugui ser utilitzada, o quan les condicions ambientals interfereixin amb la possibilitat de beneficiar-se o subsistir sobre la base d'ella.¹⁰²

Una altra relació entre canvi climàtic i propietat es dona a propòsit d'un tipus especial de propietat, a saber, la propietat intel·lectual. En efecte, moltes de les tecnologies disponibles per a l'adaptació

99 Vegeu: Borrás Pentinat, S. (2013). La justicia climática: entre la tutela y la fiscalización de las responsabilidades. *Anuario mexicano de derecho internacional*, 13, 3-49; Knox, J. H. (2015). Human rights, environmental protection, and the sustainable development goals. *Wash. Int'l LJ*, 24, 517.

100 Panell Intergovernamental sobre el Canvi Climàtic (2022). *Cambio Climático 2022: Impactos, Adaptación y Vulnerabilidad*, pp. 934 i 1633. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/>

101 Cort IDH, Cas de la Comunidad Mayagna (Sumo) Awas Tingni vs. Nicaragua, (Fondo, Reparaciones y Costas), Sentència de 31 d'agost de 2001, paràgraf 149.

102 Lewis, B. (2018). *Environmental Human Rights and Climate Change*. Springer, pàg.31.

estan protegides per drets de propietat intel·lectual, la qual cosa pot dificultar el seu accés, especialment, a països en desenvolupament.¹⁰³ Per això, s'ha sostingut que l'actual règim de propietat intel·lectual genera barreres d'accés per a la transferència de la tecnologia necessària per a la transició cap a un model sustentable.¹⁰⁴ En aquest context, han sorgit propostes que busquen flexibilitzar el règim de propietat intel·lectual amb la intenció de combatre el canvi climàtic.

Article 18: Llibertat de pensament, de consciència i de religió

Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret inclou la llibertat de canviar de religió o de creença, i la llibertat, individualment o col·lectivament, en públic o en privat, de manifestar la seva religió o creença per mitjà de l'ensenyament, la pràctica, el culte i l'observança.

Article 19: Llibertat d'opinió i expressió

Tota persona té dret a la llibertat d'opinió i d'expressió; aquest dret inclou el de no ser molestat a causa de les pròpies opinions i el de cercar, rebre i difondre les informacions i les idees per qualsevol mitjà i sense límit de fronteres.

46

Article 20: Llibertat de reunió i associació pacífica

1. Tota persona té dret a la llibertat de reunió i d'associació pacífiques.
2. Ningú no pot ser obligat a pertànyer a una associació.

Per la interrelació que existeix entre aquests tres drets els analitzem de manera conjunta. Especialment, perquè la defensa del medi ambient, la difusió d'idees i el dret de manifestació per a exigir polítiques que reverteixin efectivament el canvi climàtic són en l'actualitat formes de pensar, expressions

¹⁰³ Hernández, A. F., & Benítez, Y. H. (2019). Los derechos de propiedad intelectual y el medioambiente: las negociaciones sobre el cambio climático. *Rev. Prop. Inmaterial*, 28, 43.

¹⁰⁴ Humphreys, Stephen "Conceiving justice: articulating common causes in distinct regimes", en: Humphreys (ed) *Human Rights and Climate Change*, Cambridge, pàg. 307.

i opinions amb un alt contingut polític, tant en el seu exercici individual com col·lectiu.¹⁰⁵ Són des de fa alguns anys, en molts casos, posicionaments que defineixen corrents polítics, però també l'origen d'amenaques, assetjament i intimidació per a qui els exerceix o organitza de manera activa reunions o manifestacions en defensa del medi ambient.

En aquest sentit, desenvolupar pensaments, expressar idees o opinions o organitzar reunions o associacions relacionades amb el canvi climàtic són en l'actualitat pensaments, opinions, expressions, reunions i associacions que requereixen una atenció especial, perquè està en risc el seu efectiu exercici quan ens públics i/o privats busquen minimitzar, ocultar, desacreditar o invisibilitzar la informació i coneixements que es desenvolupen en relació amb el canvi climàtic.¹⁰⁶

En aquest sentit, sembla evident que el canvi climàtic té una incidència directa en la llibertat de pensament, opinió, expressió, reunió i associació, en la mesura en què està sent una temàtica que genera la possibilitat d'exercir totes aquestes llibertats. Al seu torn, l'exercici i gaudi d'aquestes llibertats és al mateix temps una eina fonamental perquè tot el relacionat amb el canvi climàtic pugui ser conegut, analitzat, debatut, contrastat, difós, etc.

En aquest mateix ordre d'idees és especialment rellevant la forma en la qual moltes de les religions en el món s'han involucrat en la difusió del canvi climàtic entre els seus creients, arribant fins i tot a participar en els cims mediambientals que es desenvolupen periòdicament. Amb el que, fins i tot en la llibertat religiosa, el canvi climàtic s'ha fet molt present dins de diverses congregacions religioses com una temàtica d'anàlisi també des d'aquesta mirada.¹⁰⁷

Els exemples més fàcils dels impactes que pot tenir el canvi climàtic en l'exercici dels drets que en aquesta part analitzem són que, pel desenvolupament de fenòmens meteorològics extrems, poden desaparèixer o sofrir danys llocs en els quals tradicionalment s'han desenvolupat activitats religioses, de reunió col·lectiva o espais per a l'exercici de les llibertats de pensament i expressió. La qual cosa és cert i, com hem vist, ocorre de forma quasi bé idèntica amb pràcticament tots els drets humans.

Però més enllà de l'anterior, resulta també significatiu el fet que l'efecte de les altes o baixes temperatures, així com dels referits fenòmens meteorològics extrems, estan tenint un impacte important en els estats d'ànim i en l'humor de les persones,¹⁰⁸ el que al seu torn es reflecteix en les formes en les quals s'exerceixen les llibertats de pensament, expressió, opinió, religió o manifestació.

---

¹⁰⁵ Vegeu en aquest sentit: Garritz, Andoni, & Arjonilla, Elia. (2008). El cambio climático a través del discurso religioso y del discurso políticamente incorrecto. *Educación química*, 19(2), 90-93. Recuperat el 14 d'octubre de 2022, de http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0187-893X2008000200001&lng=es&tlng=es; Pabón Caido, José Daniel. (2013). Cambio climático: realidad, discurso, política y prácticas en los países en desarrollo. *Cuadernos de Geografía: Revista Colombiana de Geografía*, 22(2), 9-13. Recuperat el 14 d'octubre de 2022 http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0121-215X2013000200001&lng=en&tlng=es

¹⁰⁶ Vegeu per exemple: Buena ciencia y libertad de expresión <https://revistapesquisa.fapesp.br/es/buena-ciencia-y-libertad-de-expresi%C3%B3n>; ¿Qué impacto tiene el discurso de odio en el activismo climático? <https://www.dw.com/es/qué-impacto-tiene-el-discurso-de-odio-en-el-activismo-climático/a-55423526>

¹⁰⁷ Vegeu: Las religiones y la crisis climática <https://repository.urosario.edu.co/handle/10336/36974>

¹⁰⁸ Vegeu: Temperature impacts on hate speech online: evidence from 4 billion geolocated tweets from the USA [https://www.thelancet.com/journals/lanph/article/PIIS2542-5196\(22\)00173-5/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanph/article/PIIS2542-5196(22)00173-5/fulltext)

De manera concreta s'ha identificat, per exemple, que les temperatures superiors als 30 °C estan sistemàticament vinculades a forts augments de l'odi en línia en totes les zones climàtiques i en les diferències socioeconòmiques, com els ingressos, les creences religioses o les preferències polítiques. Les persones tendeixen a mostrar pensaments, expressions i opinions més agressives que en situacions climàtiques estables.

És a dir, que les temperatures extremes generades pel canvi climàtic estan incidint de manera molt rellevant en la forma en la qual s'exerceixen totes les llibertats que analitzem en aquest apartat. Situació que és molt important tenir en compte, ja que això incideix, al seu torn, en el dret a la salut mental de les persones. Però també pot incidir directament en altres drets quan es dona un exercici d'aquestes llibertats més enllà del que protegeixen els drets humans, això és, a través de discursos d'odi, apologies a la violència, incitacions a la discriminació, etc.

Un aspecte nou en l'àmbit concret de la llibertat d'expressió i altres drets vinculats és si es pot prohibir el denominat “negacionisme del canvi climàtic”.¹⁰⁹ És a dir, l'expressió d'idees, opinions o la celebració de reunions amb la finalitat de negar els efectes del canvi climàtic, en contraargumentar tot el que es diu respecte als efectes de la degradació ambiental. Això seria una miqueta com equiparar aquest negacionisme amb el negacionisme de l'holocaust o considerar aquestes expressions com no protegides per la llibertat d'expressió. Un debat que no és senzill de resoldre, però que sens dubte ens portarà en els pròxims anys a reflexionar més profundament sobre aquest aspecte.

També, estretament relacionat amb la llibertat d'expressió, és important tenir en compte els drets a l'accés a la informació i participació ambiental, que són instruments jurídics clau per a afrontar les conseqüències del canvi climàtic. Especialment perquè la garantia efectiva d'aquests drets és fonamental per a assegurar una protecció dels drets i dels grups vulnerables afectats amb els efectes del canvi climàtic.¹¹⁰ Com s'ha esmentat abans en el dret d'accés a la justícia, en aquest àmbit s'han desenvolupat litigis importants, però sens dubte, en tant que continuï la degradació ambiental, són uns drets que s'han de tenir especialment en compte en el conjunt d'estratègies per a reduir i eliminar les causes del canvi climàtic.

En aquest sentit, reiterem la importància que té el ja referit Conveni d'Aarhus, que expressament estableix que: perquè la ciutadania pugui gaudir del dret a un medi ambient saludable i complir el deure de respectar-lo i protegir-lo, ha de tenir accés a la informació mediambiental, estar legitimada per a participar en els processos de presa de decisions i tenir dret d'accés a la justícia quan aquests drets siguin denegats.

Tot l'anterior sense perdre de vista que, al seu torn, les formes i mitjans pels quals s'exerceixen les llibertats de pensament, expressió, opinió, religió, reunió i associació pot generar al seu torn un impacte en el medi ambient i, a conseqüència d'això, en el canvi climàtic. Això és així perquè, en l'actualitat, totes aquestes llibertats també es poden exercir per mitjans digitals i xarxes socials.

109 Lavik, T. (2015). Climate change denial, freedom of speech and global justice, <https://bora.uib.no/bora-xmlui/bits-tream/handle/1956/12244/1923-8435-14-PB.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

110 Aguilar Cavallo, G. y otros. (2022), “Cambio climático y acceso a la información y participación ambiental”, *Revista de Direito Internacional*, 19 (1), pp. 82-103 <https://www.publicacoesacademicas.uniceub.br/rdi/article/view/7968>

Per això, cada *blog* que publiquem amb els nostres pensaments, cada tuit que enviem amb la nostra opinió, cada document que enviem en exercici de la nostra llibertat d'expressió, cada acte religiós que es transmet per internet, cada reunió que celebrem a zoom i tot el que emmagatzemem en el núvol vinculat amb aquestes llibertats, cada sol·licitud d'accés a la informació o cada missatge que enviem en el seu exercici, també està deixant una petjada de carboni de la qual s'ha de prendre consciència, perquè la contaminació digital sembla invisible i és silenciosa, però no per això és menys real.¹¹¹

L'anterior no significa que haguem de sacrificar l'exercici de les nostres llibertats, perquè ja des d'abans de l'era digital també s'ha incidit en el medi ambient per a exercir aquests drets quan es talen arbres per a produir el paper,¹¹² en el qual es plasmen els nostres pensaments o per a publicar els diaris en els quals s'exerceix la llibertat d'expressió, així com en la producció de tintes i altres materials perquè les idees i pensaments siguin visibles, coneguts i publicitats.¹¹³

Igualment, es generen impactes ambientals quan, en exercir la nostra llibertat religiosa, de reunió o associació, ocupem espais deixant escombraries o residus de l'exercici d'aquestes llibertats, quan per aquests es generen obstruccions al trànsit que generen tant una major combustió pels vehicles que no poden transitar, com moltes vegades contaminació acústica¹¹⁴ per l'ús de botzines, altaveus i altres aparells.

En aquest sentit, en l'exercici d'aquests drets per mitjans tant analògics com digitals, hem de ser conscients que la forma concreta de fer-ho pot tenir més o menys incidència en el canvi climàtic. Es tracta de ser conscients que l'exercici d'aquests drets pot tenir un impacte directe en la deterioració ambiental, per la qual cosa hem de buscar formes el més sustentables possibles per a exercir-los.

De tot l'anterior, sembla evident que la forma en què cada persona ressent i s'adapta al canvi climàtic és en un alt grau determinant en la forma en la qual s'exerceixen totes les llibertats que ens ocupen en aquest apartat, ja que si els efectes del canvi climàtic no es ressenten directament, el que es pensa, s'opina o s'expressa pot ser molt diferent al que ocorre quan aquests efectes s'han sentit en primera persona. Però també, perquè molts dels efectes del canvi climàtic incideixen directament en l'humor, comportament i estat d'ànim de les persones, que són tots elements molt importants i determinants per a la forma en la qual s'exerceixen les llibertats que justament serveixen per a expressar els nostres pensaments, creences, sentiments i sabers.

111 Vegeu: La sostenibilidad digital como solución para reducir nuestro impacto ambiental <https://www.iberdrola.com/sostenibilidad/contaminacion-digital/>; ¿Cuánto contamina internet? <https://www.nationalgeographic.es/medio-ambiente/2019/02/cuanto-contamina-internet/>; Kokke, M., & Oliveira, M. L. D. (2018). Digital pollution: going beyond the limits of virtual. *Revista Jurídica*, 4 (53), 55-84.

112 Vegeu: Papel y medioambiente <https://www.ecologistasenaccion.org/14645/papel-y-medio-ambiente/>

113 Vegeu: Los periódicos en papel contaminan tanto como viajar en avión: la digitalización de la prensa https://www.elespanol.com/enclave-ods/historias/20221005/periodicos-papel-contaminan-viajar-avion-digitalizacion-prensa/708179344_0.html

114 Vegeu: Cómo afecta la contaminación acústica al medioambiente <https://www.fundacionaquae.org/contaminacion-acustica-medio-ambiente/>

Article 21: dret a la participació política i elecció de govern

1. Tota persona té dret a participar en el govern del seu país, directament o per mitjà de representants lliurement elegits.
2. Tota persona té dret, en condicions d'igualtat, a accedir a les funcions públiques del seu país.
3. La voluntat del poble és el fonament de l'autoritat de l'Estat; aquesta voluntat ha d'expressar-se mitjançant eleccions autèntiques, que hauran de fer-se periòdicament per sufragi universal i igual i per vot secret o per altre procediment equivalent que garanteixi la llibertat del vot.

Tots els drets analitzats a l'apartat anterior són eines de participació política per part de la societat, per la qual cosa han de tenir-se molt presents en l'anàlisi d'aquest dret.

En aquest ordre d'idees, el primer element rellevant de la incidència del canvi climàtic en la participació política i l'elecció de govern és que la protecció del medi ambient i la lluita contra el canvi climàtic, en la mesura que són una opinió i posició política, són tant una opció que es té per a participar en la vida política, com un element determinant per a triar qui governa un país.

En campanyes i discursos polítics existeixen posicionaments clars entre aquells qui creuen i els qui no creuen en el canvi climàtic i la degradació ambiental, és a dir, entre qui implementa polítiques per a la seva protecció i qui ignora el que està passant amb el nostre planeta.¹¹⁵ En existir això, es crea tota una possibilitat de participar activament en qualsevol d'aquests dos grans posicionaments, però també són elements a tenir en compte en el moment de decidir a qui se li dona el vot per a la integració d'òrgans de govern i representació.

El simple fet d'expressar punts de vista sobre assumptes ambientals que competeixen a l'Estat, en l'exercici del govern, indubtablement fa sorgir l'element polític de l'activitat. El debat ambiental no pot separar-se de la política, ja que mitjançant aquesta s'expressen les decisions de la societat. Tant és així que els temes ambientals, que eren una qüestió de científics, han passat al centre de la controvèrsia política.¹¹⁶

Avui, la protecció present i futura que se li donarà al medi ambient es decideix a les urnes i en les eleccions, ja que la decisió que es pren respecte a qui encapçalarà governs i parlaments serà el que determini, per exemple, l'ús del plàstic i dels combustibles, el foment o desincentiu a l'ús de la bicicleta, l'ús del sòl i la implementació de programes de reforestació o la quantitat d'educació ambiental

¹¹⁵ Castilla, Karlos (2022), "El refugio en casos de degradación y defensa del medioambiente. Dos supuestos de no fácil protección de un problema global", *Derecho Global. Estudios sobre Derecho y Justicia*, 8(22), pp. 217-257.

¹¹⁶ Ídem.

que s'imparteix. Són decisions que es prenen a nivell polític. Per això, posicionar-se públicament en aquests temes és, sens dubte prendre una posició política, opinar políticament.¹¹⁷

Així, com en altres drets humans analitzats en aquest document, sembla que la forma en què es participa políticament, el sentit del vot que s'emet,¹¹⁸ així com els governs que es trien, tenen i tindran cada vegada més relació amb la forma en la qual s'estan ressentint els efectes del canvi climàtic en cada ciutat o país i persona,¹¹⁹ però també en la forma i el lloc que se li dona a la degradació ambiental en els debats públics quotidians.¹²⁰

Evidentment, com hem destacat en pràcticament tots els drets humans, si els fenòmens meteorològics extrems causen destrucció de territoris, això pot incidir també de forma directa en la manera en què s'exerceix, per exemple, el dret al vot en els seus vessants actiu o passiu. Si un territori queda aïllat de manera prèvia a un procés electoral, podria quedar sense la possibilitat de participar en l'elecció d'un govern o els seus representants. Fins i tot, en els casos més extrems, la desaparició sencera de territoris podria fer desaparèixer el lloc on autoritats, governs i persones que exerceixen funcions públiques desenvolupen les seves activitats. Tot això no és una situació imaginària.¹²¹

Finalment, com en tots els drets humans, també s'ha de tenir en compte l'impacte que té l'exercici dels drets polítics en el canvi climàtic. D'una banda, podríem pensar en els processos electorals que inclouen les campanyes electorals, l'emissió i recepció de vot, fins a la presa de possessió en l'exercici dels càrrecs públics. D'altra banda, el propi exercici de les funcions públiques.

Pel que fa al primer aspecte, resulta important pensar en tota la contaminació visual, acústica i de residus que es pot generar amb la publicitat electoral, amb la celebració d'actes públics massius, amb la difusió de programes electorals i, per descomptat, amb l'emissió del vot que inclou la impressió de paperetes electorals, les urnes per a rebre el vot i tots els materials que s'utilitzin durant la jornada electoral,¹²² especialment si només s'utilitzen una vegada. Sobre això, s'insisteix que s'ha de tenir present l'exercici analògic i digital d'aquest dret, perquè tots dos produeixen elements contaminants.¹²³

117 Ídem.

118 Vegeu: El Cambio Climático hace cambiar el voto https://www.elplural.com/leequid/cambio-climatico-hace-cambiar-voto_283757102

119 Vegeu: Importance of Global Warming as a Voting Issue in the U.S. Depends on Where People Live and What People Have Experienced <https://climatecommunication.yale.edu/publications/climate-voters/>

120 Vegeu: Voto y medioambiente https://elpais.com/diario/2007/05/16/catalunya/1179277642_850215.html

121 Vegeu: Incendios forestales, huracanes, inundaciones y terremotos: la repercusión de los peligros naturales en los procesos electorales <https://www.idea.int/node/321525>

122 Vegeu: Basura electoral, los residuos del ejercicio democrático <http://www.diversidadambiental.org/articulos/nota005.html>; Elecciones 2018. Basura electoral: el impacto ambiental de los comicios [https://ciencia.unam.mx/leer/760/elecciones-2018-basura-electoral-el-impacto-ambiental-de-los-comicios-;](https://ciencia.unam.mx/leer/760/elecciones-2018-basura-electoral-el-impacto-ambiental-de-los-comicios-) Contaminación visual en tiempos electorales [https://elperuano.pe/noticia/88271-contaminacion-visual-en-tiempos-electorales-;](https://elperuano.pe/noticia/88271-contaminacion-visual-en-tiempos-electorales-) Electoral Pollution Afflicts Cities [https://www.riotimesonline.com/brazil-news/rio-politics/electoral-pollution-afflicts-cities/;](https://www.riotimesonline.com/brazil-news/rio-politics/electoral-pollution-afflicts-cities/) Green' groups urge COMELEC to ensure environment-friendly 2022 elections <https://davaotoday.com/politics/green-groups-urge-comelec-to-ensure-environment-friendly-2022-elections/>

123 Vegeu: Seth Wynes, Matthew Motta, Simon D. Donner, (2021). Understanding the climate responsibility associated with elections. *One Earth*. 4 (3): 363-371. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590332221001147>

Quant al segon aspecte, cal fixar-se no només en qui accedeix a les funcions públiques per mitjà del vot, sinó també en qualsevol persona que exerceix funcions públiques i que, per tant, en l'exercici d'aquestes, hauria de procurar fer un ús eficient de, per exemple, materials de treball d'un sol ús fet de materials contaminants, com també d'espais públics amb l'ús de la llum, aigua i altres instal·lacions que té per al desenvolupament de les seves activitats. Actes tan simples, però importants com apagar les llums d'espais que no s'utilitzen o reciclar el paper en el qual s'imprimeixen els documents que es produeixen, entre d'altres esdevenen decisius per a la preservació del medi ambient.¹²⁴

En definitiva, sembla clar que el canvi climàtic està cada dia més present en tots els espais de participació política, en tots els àmbits de l'exercici de la funció pública, en tots els processos electorals, en el sentit en el qual s'emeten els vots¹²⁵ per ser un aspecte que està incidint en molts àmbits de la vida de les persones.

Article 22: dret a la seguretat social

Tota persona, com a membre de la societat, té dret a la seguretat social i a obtenir, mitjançant l'esforç nacional i la cooperació internacional, segons l'organització i els recursos de cada país, la satisfacció dels drets econòmics, socials i culturals indispensables per a la seva dignitat i el lliure desenvolupament de la seva personalitat.

52

Els efectes dels fenòmens meteorològics extrems causats pel canvi climàtic han incrementat els riscos socials i naturals que afecten la població, en la mesura en què situacions com les onades de calor, els incendis forestals, les inundacions, la desertificació i altres fenòmens estan plantejant a grans sectors de la població mundial riscos que la seguretat social tradicional no havia contemplat. Aquestes noves situacions de risc han ocasionat importants augments en les despeses per serveis sanitaris, protecció de mitjans de subsistència, habitatge i benestar general de la població en situacions extremes no planificades ni previstes fins ara com a part de la seguretat social.

En aquest sentit, resulta evident que el canvi climàtic impacta en el dret a la seguretat social en la mesura en què està creant situacions de risc per a la satisfacció dels drets econòmics, socials i culturals indispensables per a la dignitat humana i el lliure desenvolupament de la personalitat, que abans no estaven contemplats. El que necessàriament implica no només un canvi de model de garantia d'aquest dret, sinó també la necessitat de millorar el seu disseny i sostenibilitat econòmica per tal que pugui ser efectivament garantit a tota persona.

¹²⁴ Vegeu: Hacia una administración pública sostenible https://funcionpublica.hacienda.gob.es/dam/es/portalsefp/gobernanza-publica/calidad/informes/otros/Informe_AP_sostenible.pdf.pdf

¹²⁵ Vegeu: Yale polling shows emergence of climate change as a voting issue <https://citizensclimatelobby.org/blog/policy/yale-polling-shows-emergence-of-climate-change-as-a-voting-issue/>

Així, per exemple, els riscos i desafiaments que es presenten per a la societat en general han de portar a replantejar-se les mesures de seguretat i higiene en el treball per a assegurar una millor protecció davant dels riscos laborals mediambientals; la creació d'assegurances socials enfront dels desastres naturals; la inclusió de noves prestacions per a alimentació, habitatge, salut, mobilitat, oci i adaptació al canvi climàtic; la previsió de noves prestacions econòmiques i en espècie dirigides a pal·liar les conseqüències del canvi climàtic (per exemple, préstecs en cas de desastre natural, ajuts per desocupació, pensions a orfes de víctimes fatals de desastres socionaturals, etc.), però principalment a prevenir-les, en forma de medicina preventiva, contribucions dirigides a solucionar despeses catastròfiques per l'escalfament global,¹²⁶ entre moltes més que es poden pensar i ajustar a les necessitats i riscos de cada país.¹²⁷

Tot això sense perdre de vista també que, com s'ha vist abans en aquest document, el canvi climàtic està aprofundint i augmentant les desigualtats, amb el que des d'aquesta mirada també impacta en la seguretat social en la mesura en què, si en l'actualitat la universalitat d'aquest dret està lluny d'assolir-se, amb els efectes del canvi climàtic sembla que serà encara més difícil.¹²⁸ En aquest sentit, el canvi climàtic també està plantejant un repte molt important a la cobertura universal de la seguretat social.

Alhora, no es pot perdre de vista que la forma en què s'abordin els vells i nous riscos que busca cobrir la seguretat social no pot oblidar que també ha de seguir vies sostenibles que no generin més deterioració ambiental. D'aquesta forma, la gestió de tots els processos de la seguretat social ha d'estar pensada no només en els seus efectes positius per a les persones directament, sinó també per a no augmentar els efectes negatius en el medi ambient.

Així, per exemple, a Espanya, l'Institut Nacional de la Seguretat Social ha presentat el seu Pla Nacional per a la Reducció de la Petjada de Carboni, pel qual s'implementarà una nova estratègia de respecte al medi ambient que pretén reduir les emissions d'efecte d'hivernacle i que es vol aplicar en totes les actuacions de l'entitat.¹²⁹

D'aquesta manera, sembla evident que el canvi climàtic repercuteix de manera perillosa, generant noves amenaces i riscos, els potenciadors dels quals són la pobresa i les desigualtats. Enfront d'aquests riscos històrics vinculats amb la pobresa i la desigualtat, ara hi ha nous riscos que no només potenci-

---

126 Mendizábal Bermúdez, Gabriela. (2015). La seguridad social ante los retos del cambio climático. *Boletín mexicano de derecho comparado*, 48 (143), 697-730. http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0041-86332015000200006&lng=es&tlng=es

127 Vegeu: Costella, C., McCord, A., van Aalst, M., Holmes, R., Ammoun, J., Barca, V. (2021) 'Social protection and climate change: scaling up ambition', *Social Protection Approaches to COVID-19 Expert Advice Service (SPACE)*, DAI Global UK Ltd, United Kingdom https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/Paper%20-%20Social%20Protection%20and%20Climate%20Change_%20Scaling%20up%20Ambition%20%282%29.pdf; *Social Protection and Climate Change* <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5jz2qc8wc1s5-en.pdf?expires=1675864967&id=id&accname=quest&checksum=0E500D17922067B85A35FAE428C99D87>

128 Vegeu: La seguridad social en la adaptación al cambio climático <https://ciss-bienestar.org/wp-content/uploads/2021/05/la-seguridad-social-en-la-adaptacion-al-cambio-climatico-v2.pdf>

129 Vegeu: El Instituto Nacional de la Seguridad Social pone en marcha un Protocolo de Actuación para la Reducción de la Huella de Carbono <https://revista.seg-social.es/-/el-instituto-nacional-de-la-seguridad-social-pone-en-marcha-un-protocolo-de-actuaci%C3%B3n-para-la-reducci%C3%B3n-de-la-huella-de-carbono>

en aquests vells riscos, sinó que al seu torn plantegen nous reptes per a atendre condicions laborals, d'accés a l'habitatge, a serveis de salut, a prestacions laborals i per la garantia de mínims de benestar que estan associats amb el dret a la seguretat social. Per tant, l'impacte del canvi climàtic en aquest dret implica el replantejament de fons no només dels seus abastos, contingut i finalitats, sinó també de la seva sostenibilitat i la seva latent insuficiència per a combatre la pobresa i desigualtat social.

Article 23: dret al treball

1. Tota persona té dret al treball, a la lliure elecció de la seva ocupació, a condicions equitatives i satisfactòries de treball, i a la protecció contra l'atur.
2. Tota persona, sense cap discriminació, té dret a salari igual per igual treball.
3. Tothom que treballa té dret a una remuneració equitativa i satisfactòria que asseguri per a ell i la seva família una existència conforme a la dignitat humana, completada, si cal, amb altres mitjans de protecció social.
4. Tothom té dret a constituir sindicats per a la defensa dels seus interessos i a afiliar-s'hi.

El canvi climàtic afecta els mercats laborals de diverses maneres, cadascuna de les quals tindrà diferents implicacions en els pròxims anys: sobre empreses i mà d'obra; en les regulacions, afectant l'oferta (empreses) i la demanda (consumidors); i impactes directes en els entorns naturals i construïts.¹³⁰

54

Un dels impactes més evidents del canvi climàtic en el dret al treball és la pèrdua dels llocs i/o fonts de treball a conseqüència de la degradació ambiental. Ja sigui directament en àmbits com l'agricultura, la ramaderia, el turisme o l'alimentació per la desertificació, inundacions, temperatures extremes, incendis i altres fenòmens meteorològics extrems; com també indirectament per aquests mateixos fenòmens que generen desastres naturals que porten a la pèrdua d'indústries, instal·lacions, materials, recursos o llocs en els quals es desenvolupen activitats productives.

Però no es tracta tan sols de la pèrdua total o parcial de les fonts de treball, sinó que també pot ser la pèrdua de la llibertat per a triar el treball que es desitja desenvolupar en només subsistir àmbits específics en els quals es puguin ocupar les persones en alguns llocs. Per exemple, que davant la desertificació de terres, les persones que fins ara es dediquen a l'agricultura, es vegin obligades a desenvolupar una altra activitat per a poder tenir mitjans de subsistència. També, que per la desaparició de costes o illes per l'augment del nivell del mar desapareguin llocs turístics, obligant als qui desenvolupaven diferents formes de treball a buscar feines que no corresponen amb la seva experiència, coneixements o interès. D'igual forma, que per l'augment de la temperatura del mar

¹³⁰ Vegeu: Greening Jobs and Skills. Labour market implications of addressing climate change <https://www.oecd.org/employment/leed/45484420.pdf>

desapareixen espècies marines i, amb això, les persones dedicades a la pesca perden la seva font de treball, obligant-les a buscar altres opcions.

Segons l'Organització Internacional del Treball (OIT), els augments de temperatura previstos faran que l'estrès tèrmic sigui més comú, reduint el nombre total d'hores de treball als països del G20 en un 1,9% per a 2030. D'acord amb aquestes projeccions, basades en un augment de la temperatura mundial d'1,5 °C per a finals del present segle, es preveu que en 2030 es perdi el 2,2% de les hores de treball a tot el món com a conseqüència de l'augment de la temperatura, percentatge equivalent a 80 milions de llocs de treball a temps complet. Això comportarà pèrdues econòmiques a escala mundial de 2,4 bilions de dòlars.¹³¹

En tots dos casos, la pèrdua d'oferta laboral pot generar també un impacte en les condicions de treball perquè, per desgràcia, en el món capitalista en què vivim, la reducció de drets laborals, del nivell salarial i de les condicions de treball és el primer que es mira d'ajustar sota el discurs de la sostenibilitat de les fonts de treball. En aquest sentit, en augmentar la demanda laboral i reduir l'oferta, l'oferiment de llocs de treball pitjor remunerats i en condicions allunyades de les conquestes laborals que ha portat anys implementar, és una pràctica que pot incrementar-se amb l'argument dels efectes del canvi climàtic.

En tots els casos, cal esmentar també els efectes generats en la mobilitat humana, com s'analitzava abans en altres apartats, perquè davant aquestes situacions, s'incrementa la possibilitat que s'iniciïn moviments migratoris voluntaris o forçats.

Les condicions de treball no són un aspecte menor en parlar del dret al treball, i sens dubte, el canvi climàtic ha de portar a replantejar-se moltes de les formes, horaris i altres condicions en les quals es desenvolupen diverses activitats productives.¹³² Per exemple, no és ni serà el mateix treballar en una cuina a 20 °C que a 40 °C per les condicions climàtiques externes; com tampoc escombrar un carrer al migdia a l'estiu amb una onada de calor o prestar serveis en una zona amb riscos d'inundació en la temporada de pluges o huracans. Per tant, han de ser revisades moltes de les condicions de treball que actualment existeixen en molts àmbits,¹³³ ja que la presència de fenòmens meteorològics extrems ha de ser un dels riscos laborals que també s'hauran de tenir presents en les condicions de treball.

Respecte a això, els sindicats tenen una molt important tasca a fer. Sens dubte, en l'exercici de la llibertat sindical i la representació de les persones treballadores, també hi ha i hi haurà un impacte del canvi climàtic, en la mesura en què aquestes associacions de persones treballadores hauran de ser difusores, impulsores i implementadores de mesures que ajudin a mantenir fonts, condicions i

131 Vegeu: El aumento del estrés térmico podría llevar a una pérdida de productividad equivalente a 80 millones de empleos https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_711946/lang--es/index.htm

132 A guide for trade unions. Adaptation to Climate Change and the world of work <https://www.etic.org/en/adaptation-climate-change>

133 Doorey, David J., "A Law of Just Transitions?: Putting Labor Law to Work on Climate Change" (2016). Osgoode Legal Studies Research Paper Series. 164. <http://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/olsrps/164>

qualitat en el treball, però alhora, en la previsió dels nous riscos laborals derivats dels fenòmens meteorològics extrems causats pel canvi climàtic.

En tot cas, l'impacte més profund del canvi climàtic en el dret de treball té a veure amb el canvi de model de producció, explotació i consum, ja que no podem perdre de vista que, des de fa molts anys i en l'actualitat, hi ha milers d'activitats productives que danyen el medi ambient i han contribuït directament o indirecta a la degradació ambiental i al canvi climàtic.¹³⁴ En aquest sentit, sembla necessària la construcció d'un nou model productiu ecològic que ajudi a pal·liar les conseqüències del canvi climàtic i a crear milers de noves ocupacions sostenibles.¹³⁵

L'anterior implica un canvi cap a economies inclusives i amb baixes emissions de carboni, l'eliminació de l'explotació de recursos no renovables i el desenvolupament de mitjans productius sostenibles que maximitzin les oportunitats de prosperitat econòmica, justícia social, drets i protecció social per a tots i totes.¹³⁶ És a dir, transformar, revaloritzar, optimitzar i fer sostenible tot exercici del dret al treball.¹³⁷

Cal recordar també que la digitalització no és ni l'única via alternativa, ni la menys contaminant per a transformar els models econòmics, els processos productius, ni les formes de consum. Perquè com ja s'ha establert en altres drets, els danys ambientals que aquestes tecnologies causen són en molts casos en aparença invisibles, però tenen un clar efecte en la deterioració ambiental. Pel que, en la transformació del dret al treball enfront dels reptes que genera el canvi climàtic, la digitalització no pot ser l'única opció si entre els seus fins està la sostenibilitat ambiental.

En definitiva, el canvi climàtic planteja grans reptes per a l'exercici del dret al treball que poden implicar fins i tot la total transformació del model de consum i producció¹³⁸ en el qual es troba instal·lada la humanitat diversos centenars d'anys. D'aquí la importància de no perdre de vista la interrelació d'aquest dret amb altres drets que s'analitzen en aquest document de treball.

---

134 Vegeu: El turismo y su impacto negativo en las zonas costeras <https://efdeportes.com/efd194/el-turismo-y-su-impacto-negativo-en-las-zonas-costeras.htm>

135 Vegeu: Los efectos del cambio climático en el trabajo <https://ethic.es/2021/03/los-efectos-del-cambio-climatico-en-el-trabajo/>

136 Vegeu: Cambio climático y trabajo: la necesidad de una "transición justa" <https://www.oitcenterfor.org/en/node/6313>; The future of work in a changing natural environment: Climate change, degradation and sustainability https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_644145.pdf

137 Vegeu: Cambio climático y empleo <https://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/areas-of-work/climate-change/lang--es/index.htm>; Transición justa: la dimensión sociolaboral del cambio climático https://www.funcas.es/wp-content/uploads/Migracion/Articulos/FUNCAS_PEE/163art11.pdf

138 Vegeu: Derechos humanos, cambio climático y empresas <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-05/KM-Business-SP.pdf>

Article 24: dret al descans i al temps lliure

Tota persona té dret al descans i al lleure i, particularment, a una limitació raonable de la jornada de treball i a vacances periòdiques pagades.

Article 25: dret a un nivell de vida adequat

1. Tota persona té dret a un nivell de vida que assegurï, per a ell i la seva família, la salut i el benestar, especialment quant a alimentació, vestir, habitatge, assistència mèdica i als serveis socials necessaris; també té dret a la seguretat en cas d'atur, malaltia, incapacitat, viduïtat, vellesa o altra manca de mitjans de subsistència independent de la seva voluntat.
2. La maternitat i la infantesa tenen dret a una cura i a una assistència especials. Tots els infants, nascuts d'un matrimoni o fora d'un matrimoni, gaudeixen d'igual protecció social.

Analitzarem aquests dos drets de manera conjunta per la seva estreta relació en els fins que persegueixen cadascun dels drets específics que contenen. A més, en aquests drets convergeixen molts altres que, directament o indirecta, ja s'han analitzat abans.

57

Un dels impactes menys visibles, però molt estès en el món que genera el canvi climàtic en els **drets al descans i al nivell de vida adequat**, té a veure amb les alteracions del son que sofreixen les persones per les altes temperatures nocturnes. Investigadors de la Universitat de Copenhaguen (Dinamarca) han descobert que les temperatures nocturnes, cada vegada més altes a causa del canvi climàtic, retarden l'hora d'anar a dormir i avancen l'hora de despertar-se, la qual cosa ens fa perdre el preuat descans nocturn.¹³⁹ Situació que palpablement incideix en el dret al descans, però també en el conjunt de necessitats per a poder mantenir un nivell de vida adequat que permeti enfrontar aquestes condicions ambientals.

Evidentment, com hem insistit reiteradament en aquest document, la desigualtat també es fa present en aquest àmbit, ja que l'efecte de la temperatura sobre la pèrdua de son és substancialment major per als residents de països de baixos ingressos i els adults grans, i les dones es veuen més afectades que els homes¹⁴⁰ en tenir, per regla general, menys possibilitat d'accés a mesures que les ajudin a millorar la temperatura ambiental per a agafar el son.

¹³⁹ Vegeu: El cambio climático está erosionando un recurso muy valioso: el sueño <https://www.nationalgeographic.es/medio-ambiente/2022/05/el-cambio-climatico-esta-erosionando-un-recurso-muy-valioso-el-sueno>

¹⁴⁰ Vegeu: Rising temperatures erode human sleep globally [https://www.cell.com/one-earth/fulltext/S2590-3322\(22\)00209-3?_returnURL=https%3A%2F%2Flinkinghub.el](https://www.cell.com/one-earth/fulltext/S2590-3322(22)00209-3?_returnURL=https%3A%2F%2Flinkinghub.el)

En l'actualitat, a l'estiu hi ha campanyes de conscienciació sobre la cura davant les altes temperatures i l'exposició al sol. Per exemple, a la ciutat d'Ador, prop de València (Espanya), les temperatures després del migdia esdevenen altíssimes i insuportables durant l'estiu. Per això, per a evitar la calor, la gent, especialment la que treballa al camp, matina més de l'habitual i dorm la migdiada després d'esmorzar. L'alcalde d'aquesta ciutat ha emès un comunicat on reclama silenci als seus veïns durant l'hora de la migdiada i fa recomanacions sobre com cuidar els nens a casa durant aquest període de descans. Amb això sembla evident que el descans, però també el dret al treball, estan tenint ja impactes importants i, a conseqüència d'això, estan canviant estils de vida.

Adicionalment, viure en llocs on hi ha una alta incidència de fenòmens meteorològics extrems fa que les persones visquin en una alerta permanent, especialment en les èpoques de l'any en què tradicionalment es presenten aquests fenòmens, la qual cosa sens dubte repercuteix directament en el descans, el gaudi del temps lliure i el desenvolupament de la vida quotidiana, en generar estrès, ansietat i altres afectacions de la salut mental que repercuteixen en el dia a dia de les persones, en el seu benestar general. Pel que resulta evident que el canvi climàtic està tenint un efecte directe en el gaudi dels drets que aquí ens ocupen.

Si ens referim als drets específics que s'inclouen en aquests drets, veiem també com la **salut** es veu impactada no només pel que hem esmentat abans, sinó també per l'aparició de noves malalties, la complicació de malalties ja existents, al·lèrgies i, com ja hem viscut, pandèmies globals.¹⁴¹

Això significa que el canvi climàtic ja està afectant la salut de moltes maneres,¹⁴² per exemple, provocant morts i malalties per fenòmens meteorològics extrems cada vegada més freqüents, com ara onades de calor, tempestes i inundacions, l'alteració dels sistemes alimentaris, l'augment de les zoonosis i les malalties transmeses pels aliments, l'aigua i els vectors, i els problemes de salut mental. D'aquí que l'Organització Mundial de la Salut (OMS) hagi establert de manera categòrica que el canvi climàtic és la major amenaça per a la salut a la qual s'enfronta la humanitat i que cada dècima de grau d'escalfament addicional tindrà un greu impacte en la vida i la salut de les persones.¹⁴³

En un estudi¹⁴⁴ recent s'estableix que les morts relacionades amb la calor entre les persones vulnerables (les majors de 65) van augmentar un 68% entre 2017 i 2021 en comparació amb el període 2000-2004, i l'exposició humana als dies d'alt risc d'incendi va augmentar un 61% en períodes similars. Però no només això, sinó que el canvi climàtic incideix també en malalties cardiovasculars i respiratòries i ha disparat a més l'expansió de les malalties infeccioses. Això posa en perill la salut de les generacions actuals i futures.

---

141 Vegeu: Woodward, A., Smith, K. R., Campbell-Lendrum, D., Chadee, D. D., Honda, Y., Liu, Q., & Haines, A. (2014). Climate change and health: on the latest IPCC report. *The Lancet*, 383(9924), 1185-1189 [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(14\)60576-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(14)60576-6)

142 Patz, J.A. & Olson, S.H. (2006) Climate change and health: global to local influences on disease risk, *Annals of Tropical Medicine & Parasitology*, 100:5-6, 535-549, <https://doi.org/10.1179/136485906X97426>; Climate Change and Health <https://www.paho.org/en/topics/climate-change-and-health>

143 Vegeu: Cambio climático y salud <https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health>

144 The 2022 Global Report of the Lancet Countdown <https://www.lancetcountdown.org/2022-report/>

En aquest mateix àmbit, l'OMS ha assenyalat també que aquest increment de malalties posa en greu perill la realització de la cobertura sanitària universal de diverses maneres, entre elles agreujant la càrrega de malaltia existent i exacerbant els obstacles existents per a accedir als serveis de salut, sovint en els moments en què més es necessiten. Atès que la majoria de persones pobres no tenen assegurança, les crisis i les tensions relacionades amb la salut ja empenyen a uns 100 milions de persones a la pobresa cada any en haver d'emprar tots els seus recursos econòmics per a mirar de cobrir les despeses en salut, i els efectes del canvi climàtic empitjoren aquesta tendència.¹⁴⁵

Els impactes en l'**alimentació** també són evidents, d'una banda, perquè en general els aliments són cada vegada més escassos i cars, tant perquè es degraden les fonts de la seva producció, com per la pèrdua de varietats, la destrucció d'espècies i cultius, com per l'alteració de la seva composició nutricional o contaminació. D'altra banda, perquè aquesta falta d'aliments fa que les poblacions afectades siguin més vulnerables a les malalties, mentre la baixa qualitat dels aliments impedeix que s'adquireixin tots els nutrients necessaris que el cos humà necessita per a desenvolupar totes les seves funcions vitals.

D'aquesta forma, tenim la fam i la malnutrició com dos efectes que s'estan potenciant pel canvi climàtic en l'exercici del dret a l'alimentació.¹⁴⁶ Aquesta situació necessàriament ha d'implicar que els sistemes de producció agrícola i ramadera hagin de sotmetre's a una profunda transformació, principalment als països en desenvolupament, per a adaptar-se al canvi climàtic, contribuir a la mitigació sense comprometre la seguretat alimentària i nutricional de les seves poblacions, i aconseguir un desenvolupament sostenible de l'activitat agropecuària.¹⁴⁷

Així, vinculat amb el que abans s'analitzava, el canvi climàtic està exacerbant la inseguretat alimentària, els impactes en la salut de la calor extrema, el risc de brots de malalties infeccioses i els esdeveniments climàtics extrems que amenacen la vida des de tots aquests angles.¹⁴⁸

Però també té a veure amb la manera en què es produeixen els aliments i es posen a disposició de les persones. Els aliments passen per diferents etapes, ja que s'han de produir, processar, transportar, distribuir, preparar, consumir; però, moltes vegades, també és necessari eliminar-los. En cadascuna d'aquestes etapes es produeixen gasos d'efecte d'hivernacle que atrapen la calor del sol contribuint al canvi climàtic. Més d'un terç de totes les emissions de gasos d'efecte d'hivernacle produïdes per l'ésser humà es relaciona amb els aliments.¹⁴⁹

145 Vegeu: El cambio climático: la mayor amenaza para la salud de la humanidad <https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health>

146 Vegeu: Cambio climático y seguridad alimentaria <https://www.fao.org/climatechange/16615-05a3a6593f26eaf91b-35b0f0a320cc22e.pdf>; Climate Change & Nutrition <https://www.hsph.harvard.edu/c-change/subtopics/climate-change-nutrition/>; Climate change and food security: risks and responses <https://www.fao.org/3/i5188e/i5188E.pdf>

147 Vegeu: García, M. D. M. H. (2013). La influencia del cambio climático en la seguridad alimentaria. Cuadernos de estrategia, (161), 67-89 <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4184082.pdf>; Cambio climático y seguridad alimentaria <https://www.efsa.europa.eu/es/topics/topic/climate-change-and-food-safety>

148 Vegeu: The 2022 Global Report of the Lancet Countdown <https://www.lancetcountdown.org/2022-report/>

149 Vegeu: Los alimentos y el cambio climático: Una dieta más sana por un planeta más saludable <https://www.un.org/es/climatechange/science/climate-issues/food>; Durán-Romero, Gemma & Sanchez Diez, Angeles. (2012). Cambio Climático y derecho a la Alimentación https://www.researchgate.net/publication/277195170_Cambio_Climatico_y_derecho_a_la_Alimentacion; A climate-friendly diet means rethinking the entire food system <https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/horizon-magazine/climate-friendly-diet-means-rethinking-entire-food-system-researchers>

En aquest sentit, la transformació de totes les etapes en les quals passen els aliments, així com el canvi a dietes saludables i sustentables,¹⁵⁰ són elements de gran importància que també s'han de tenir en compte quan parlem del dret a l'alimentació. En aquesta rúbrica, el desaprofitament d'aliments juga un molt important paper, ja que malgrat l'escassetat d'aliments en moltes regions del món, en unes altres es dona desaprofitament d'aliments per la seva producció a gran escala sense el degut aprofitament per pràctiques irracionals de consum en comprar més aliments dels que en realitat es consumeixen.¹⁵¹

Estretament relacionat amb els dos drets anteriors està el **dret a l'aigua**. Si tenim present que, en l'actualitat, més de 748 milions de persones no tenen accés a l'aigua,¹⁵² i que a nivell mundial, es preveu que cada grau centígrad d'augment de la temperatura mitjana provocat per l'escalfament global suposarà una reducció del 20% dels recursos hídrics renovables, resulten evidents tots els efectes que el canvi climàtic està generant en aquest dret,¹⁵³ i la seva interrelació amb els drets abans esmentats.

Així, el canvi climàtic està influïent negativament en la quantitat i qualitat de l'aigua disponible a nivell mundial per a satisfer tota una sèrie de necessitats humanes bàsiques, la qual cosa anirà en detriment del dret fonamental de milers de milions de persones a tenir accés a l'aigua potable i al sanejament. Des de l'insuficient o inexistent subministrament fins a la contaminació pel desbordament de les aigües residuals i els brots de malalties per un tractament inadequat d'aquestes, els riscos existents de l'escalfament global per a l'aigua, el sanejament i la higiene¹⁵⁴ plantegen grans reptes per a la protecció d'aquests drets humans.¹⁵⁵

Resulta evident de l'anterior que el propi exercici del dret a l'aigua té un impacte important en el medi ambient, situació que moltes vegades s'oblida en països o regions del món en les quals no es coneix què és el desabastiment d'aigua, en tenir-la sempre a l'abast amb només girar la clau de l'aixeta.¹⁵⁶

---

150 Vegeu: Comer menos carne y reducir el desperdicio de alimentos, dos estrategias contra el cambio climático ignoradas por los países <https://news.un.org/es/story/2020/09/1479802>

151 Vegeu: 15 consejos breves para reducir el desperdicio de alimentos y convertirse en héroe del sector alimentario <https://www.fao.org/fao-stories/article/es/c/1310221/>

152 Vegeu: Informe de las Naciones Unidas sobre los recursos hídricos en el mundo 2015: agua para un mundo sostenible: resumen ejecutivo https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232272_spa; Informe del 2020 - Agua y cambio climático <https://es.unesco.org/themes/water-security/wwap/wwdr/2020>

153 Vegeu: How Climate Change Impacts Water Access <https://education.nationalgeographic.org/resource/how-climate-change-impacts-water-access>

154 Vegeu: El cambio climático pondrá en jaque el acceso al agua potable en la región paneuropea <https://www.iagua.es/noticias/onu/cambio-climatico-pondra-jaque-acceso-al-agua-potable-region-paneuropea>; ¿Por qué hay que cuidar los bosques para disfrutar de la playa? <https://www.bancomundial.org/es/news/feature/2014/05/22/protection-forests-rivers-mexico>

155 Vegeu: La gestión del agua, elemento clave para afrontar el cambio climático <https://es.unesco.org/news/gestion-del-agua-elemento-clave-afrontar-cambio-climatico>; Climate Change and the Human Rights to Water and Sanitation https://www2.ohchr.org/english/issues/water/iexpert/docs/climatechange_hrtws.pdf

156 Vegeu: Informe de políticas de ONU-AGUA sobre el Cambio Climático y el Agua https://www.unwater.org/sites/default/files/app/uploads/2019/12/UN-Water_PolicyBrief_Water_Climate-Change_ES.pdf

En aquest sentit, s'ha de tenir i generar especial consciència sobre el bon ús i aprofitament de l'aigua i evitar el seu desapropiament o utilització innecessària per al desenvolupament d'algunes activitats.¹⁵⁷ Es tracta de tenir molt present en el moment de dutxar-se, rentar plats, actuacions, roba i altres objectes, així com en espais de diversió o entrenament com ara piscines, parcs aquàtics i altres activitats, que l'aigua és un recurs limitat, al qual no tota persona té accés i, per tant, que l'exercici del nostre dret ha d'implicar al mateix temps un exercici de responsabilitat.

Quant al **dret al vestit**, un dels impactes més importants té a veure amb la possibilitat que totes les persones puguin tenir accés a roba, calçat i vestit fabricats amb materials òptims per a enfrontar les diferents conseqüències dels fenòmens meteorològics extrems. Situació que novament col·loca a les persones en situació de pobresa i exclusió en desavantatge, quan en l'actualitat en molts dels casos només tenen accés a roba, vestit i calçat de segona mà, cosa que significa que no han tingut oportunitat de triar el que es veuen obligats a portar.

I el problema no només és que sigui de segona mà, perquè això pot ser un exercici de sostenibilitat, sinó que en moltes ocasions aquesta roba i calçat de segona mà pot servir de mitjà de transmissió de malalties dermatològiques o trobar-se en condicions poc salubres quan no se segueixen processos mínims d'higiene.¹⁵⁸ Així, de nou les persones en condicions més precàries o d'exclusió són les que ressenten tots els efectes negatius fins i tot d'aquesta pràctica que, en altres condicions, pot ser exemple de protecció del medi ambient.

En relació amb aquest dret, una de les qüestions que més estan cridant l'atenció és la necessitat de transformar tot el procés de producció, distribució, venda i materials amb els quals es fan les vestimentes actuals, ja que tot aquest procés continua representant el 6% de les emissions de gasos d'efecte d'hivernacle i és responsable d'entre el 10% el 20% de l'ús de plaguicides, però també s'ha calculat que, en el seu conjunt, les indústries mundials de roba i calçat representen el 8% de les emissions de gasos d'efecte hivernacle en el món.¹⁵⁹

No podem oblidar els milers de litres d'aigua que es requereixen per a fabricar una sola peça de roba o calçat. Per exemple, per a produir una sola camisa de cotó, es requereixen aproximadament tres mil litres d'aigua.¹⁶⁰ Per tant, és evident que en aquesta rúbrica es necessita una important transformació per a canviar l'abans assenyalat,¹⁶¹ però també per a garantir l'accés a roba i calçat adequats a tota la població mundial.

---

157 Vegeu: *¿Cómo podemos reducir nuestra huella de agua a un nivel sostenible?* <https://www.un.org/es/chronicle/article/como-podemos-reducir-nuestra-huella-de-agua-un-nivel-sostenible>

158 Véase: *Uso de ropa de “Segunda mano” puede ocasionar problemas dermatológicos* <https://www.gob.pe/institucion/minsa/noticias/40260-uso-de-ropa-de-segunda-mano-puede-ocasionarproblemas-dermatologicos>; *¿Por qué usar ropa de segunda mano puede ser un riesgo para la salud y cómo evitarlo?* <https://www.biobiochile.cl/noticias/salud-y-bienestar/cuerpo/2021/08/09/por-que-usar-ropa-de-segunda-mano-puede-ser-un-riesgo-para-la-salud-y-como-evitarlo.shtml>

159 Véase: *Día Mundial de la Propiedad Intelectual – Innovar para un futuro verde* https://www.wipo.int/ip-outreach/es/ipday/2020/articles/sustainable_fashion.html

160 Véase: *Water & Clothing* <https://www.theconsciouschallenge.org/ecologicalfootprintbibleoverview/water-clothing>; *How much water is needed to make a t-shirt?* <https://www.kleiderly.com/our-blog/how-much-water-is-needed-to-make-a-t-shirt>; *La huella hídrica de la ropa ¿cuánta agua se necesita para hacer una camiseta?* <https://compraetica.com/blogs/vida-sostenible/la-huella-hidrica-de-la-ropa>

161 Véase: *El costo ambiental de estar a la moda* <https://news.un.org/es/story/2019/04/1454161>

En virtut del dret internacional, el **dret a un habitatge adequat** entranya tenir seguretat de la tinença –sense l'amenaça del desallotjament o l'expulsió de la llar o la terra. Significa viure en un lloc d'acord amb la cultura pròpia i tenir accés a serveis, escoles i ocupació adequats.¹⁶²

Des d'aquesta perspectiva, resulta evident que el canvi climàtic i les catàstrofes naturals constitueixen una amenaça al gaudi del dret a un habitatge adequat, no només perquè desplacen a milions de persones cada any, sinó també perquè estan obligant les persones a traslladar-se a llocs on no poden desenvolupar amb plenitud la seva cultura o on els serveis vinculats amb l'habitatge no són presents en la qualitat i necessitats mínimes de satisfacció del benestar.

D'aquesta forma, el canvi climàtic està impactant en el dret a l'habitatge en dos grans àmbits. El primer, en la destrucció o degradació dels llocs en els quals s'habita i, en concret, dels habitatges on viuen les persones. Com ja s'ha esmentat abans en analitzar la llibertat de circulació i el dret a l'asil, cada any, més de 20 milions de persones han d'abandonar la seva llar i traslladar-se a altres punts del seu propi país degut als perills que causen la creixent intensitat i freqüència d'esdeveniments climàtics. Moltes d'aquestes persones han de travessar fronteres i canviar per complet la seva manera de vida.¹⁶³

El segon impacte està en la falta de condicions adequades en els habitatges per a fer front als fenòmens meteorològics extrems, això és, els casos en els quals no hi ha destrucció, però els materials o característiques dels habitatges no són adequats per a enfrontar onades de calor, inundacions, tempestes tropicals, etc. Així per exemple, hi ha estimacions que una de cada tres famílies d'Amèrica Llatina i el Carib –un total de 59 milions de persones– viu en un habitatge inadequat, construït amb materials precaris o mancat de serveis bàsics. A Colòmbia, s'estima que el 37% de les famílies no compta amb un sostre sota el qual viure o viuen en un habitatge de mala qualitat. En altres països com Nicaragua o Bolívia, aquesta xifra està per sobre del 70%.¹⁶⁴

Molt vinculat amb això està també l'impacte que l'exercici del dret a l'habitatge té en el canvi climàtic, ja que la construcció d'habitatges en zones naturals com ara boscos, platges, ribes de rius i altres espais naturalment paradisiàcs ha generat no només impactes negatius en el medi ambient que s'ocupa,¹⁶⁵ sinó també la major possibilitat de danys quan ocorren fenòmens meteorològics extrems.¹⁶⁶

162 Véase: El derecho humano a una vivienda adecuada <https://www.ohchr.org/es/special-procedures/sr-housing/human-right-adequate-housing>

163 Vegeu: Cambio climático y desplazamiento por desastres <https://www.acnur.org/cambio-climatico-y-desplazamiento-por-desastres.html>

164 Vivienda social y cambio climático en América Latina y el Caribe <https://blogs.iadb.org/sostenibilidad/es/viviendasocial/>

165 Vegeu: Construcción de viviendas en espacios protegidos <https://www.ecologistasenaccion.org/22882/construccion-de-viviendas-en-espacios-protegidos/>

166 Vegeu: Castaño, S. y Carvajal, G.A. (2009). "Características de la vivienda localizada en zonas de alto riesgo por inundación: una mirada a los aspectos ambientales y de apropiación tecnológica". Revista Académica e Institucional UCPR, 85: 107-136; <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4897929>; Conocer zonas de riesgo y tipos de construcción evita que un fenómeno natural sea desastre social https://www.dgcs.unam.mx/boletin/bdboletin/2017_682.html; Poorly planned urban development <https://www.preventionweb.net/understanding-disaster-risk/risk-drivers/poorly-planned-urban-development>

De la mateixa manera, els materials i característiques dels habitatges han fet que, d'una banda, per a la seva construcció s'utilitzin recursos naturals no renovables per simple luxe i, d'altra banda, que els habitatges es dissenyin sense tenir en compte la seva eficiència energètica, l'ús de recursos i el destí dels residus. Així, per exemple, més del 80% de l'edificació existent a Espanya obté una mala nota en l'eficiència en la despesa energètica, igual que ocorre en altres regions del món.¹⁶⁷ Resulta evident que, si això no canvia, els impactes en el dret a l'habitatge pel canvi climàtic, simplement continuaran aprofundint-se, en part, pel mateix exercici abusiu del propi dret.¹⁶⁸

Finalment, quant al dret que aquí analitzem en el seu vessant d'assistència mèdica, serveis socials necessaris, dret a les assegurances en cas de desocupació, malaltia, invalidesa, maternitat, viduïtat, vellesa o altres casos de pèrdua dels mitjans de subsistència per circumstàncies independents de la pròpia voluntat, a fi de no repetir el que abans s'ha establert respecte del **dret a la seguretat social** (que és el dret que ha d'incloure la protecció de tots els drets específics abans esmentats), simplement reiterem que el canvi climàtic està creant nous riscos i impactes en la salut, seguretat, treball i benestar general i, per tant, es requereixen noves solucions perquè es puguin garantir de manera efectiva tots aquests drets.

Així, per exemple, l'assistència mèdica ha d'incloure serveis per a malalties noves i no previstes; els serveis socials han de ser capaços d'atendre situacions que en un sol moment afecten milers de persones; les assegurances de desocupació han d'incloure supòsits vinculats amb els efectes del canvi climàtic i la pèrdua de fonts de treball; al mateix que les assegurances mèdiques, d'invalidesa, vellesa, viduïtat i maternitat han d'adaptar-se a la previsió i atenció de situacions de risc que causen els fenòmens meteorològics extrems en la salut, la mobilitat, les diferents etapes de la vida i situacions generals de benestar per a tenir un nivell de vida adequat.

Sense oblidar, per descomptat, que en aquest article s'estableix que la maternitat i la infància té dret a cures i assistència especials. La qual cosa, com s'ha anat establint abans en analitzar altres drets, és sens dubte una obligació ineludible, especialment perquè els impactes del canvi climàtic es veuen especialment agreujats en dones, nens i nenes, i encara més si estan en condicions de pobresa o exclusió social.¹⁶⁹

167 Vegeu: Tu casa contra el cambio climático <https://elpais.com/economia/fondos-europeos-la-guia/2022-05-11/tu-casa-contra-el-cambio-climatico.html>; Aguilón-Robles, Jundefined., & Arista-González, G. J. (2018). Vivienda institucional y su impacto al cambio climático. Análisis de viviendas en San Luis Potosí, México. Revista Legado de Arquitectura y Diseño, (23) <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=477954382027>

168 Vegeu: Climate Change and Housing: How Must Our Homes Adapt <https://www.habitat.org/emea/stories/climate-change-and-housing-how-must-our-homes-adapt>; The climate is changing, so must our homes & how we build them <https://unhabitat.org/news/23-sep-2019/the-climate-is-changing-so-must-our-homes-how-we-build-them>

169 Vegeu: El cambio climático ya tiene efectos en gente que todavía no ha nacido <https://www.bancomundial.org/es/news/feature/2015/04/21/climate-change-health-at-birth>; Los niños serán los principales afectados por el cambio climático <https://www.unicef.es/noticia/los-ninos-seran-los-principales-afectados-por-el-cambio-climatico>; Un nuevo análisis de las Naciones Unidas revela un deterioro alarmante de la salud de las mujeres, los niños y los adolescentes <https://www.unicef.org/es/comunicados-prensa/nuevo-analisis-naciones-unidas-revela-deterioro-alarmante-salud-mujeres-ninos-adolescentes>; COP26: Las mujeres son las más afectadas por el cambio climático <https://news.un.org/es/story/2021/11/1499772>; El cambio climático agrava la violencia contra las mujeres y las niñas <https://www.ohchr.org/es/stories/2022/07/climate-change-exacerbates-violence-against-women-and-girls>; Hoy, 1.000 millones de los niños y niñas más vulnerables del mundo corren un riesgo extremo. Si el mundo no actúa, mañana lo correrán todos. Ya es hora de que la infancia sea una prioridad en la acción climática <https://www.unicef.org/es/comunicados-prensa/hoy-1000-millones-ninos-mas-vulnerables-mundo-corren-riesgo-extremo>

Per tot plegat, s'haurà d'oferir sempre una protecció especial i reforçada a dones, especialment dones embarassades, així com a nenes i nens, amb especial èmfasi en les primeres.

A partir de l'anàlisi d'aquests articles de la Declaració Universal dels Drets Humans, resulta evident que el canvi climàtic està generant un impacte gran i negatiu en el benestar general de tots i totes, que alguns elements bàsics per a la vida es troben en risc, però al seu torn, que la irresponsable satisfacció d'aquests per alguns sectors de la població i regions del món també és causa de la situació en la qual ens trobem. Amb el que es fa encara més patent que el respecte i garantia dels nostres drets humans passa al mateix temps per exercir-los amb responsabilitat i respectar-los per a les altres persones amb les quals compartim el planeta que habitem.

Article 26: dret a l'educació

1. Tota persona té dret a l'educació. L'educació serà gratuïta, si més no, en la instrucció elemental i fonamental. La instrucció elemental serà obligatòria. L'ensenyament tècnic i professional es posarà a l'abast de tothom, i l'accés a l'ensenyament superior serà igual per a tots en funció dels mèrits respectius.
2. L'educació tendirà al ple desenvolupament de la personalitat humana i a l'enfortiment del respecte als drets humans i a les llibertats fonamentals; promourà la comprensió, la tolerància i l'amistat entre totes les nacions i grups ètnics o religiosos, i fomentarà les activitats de les Nacions Unides per al manteniment de la pau.
3. El pare i la mare tenen dret preferent d'escollir la mena d'educació que serà donada als seus fills.

64

Article 27: dret a la vida cultural, artística i científica

1. Tota persona té dret a participar lliurement en la vida cultural de la comunitat, a gaudir de les arts i a participar i beneficiar-se del progrés científic.
2. Tota persona té dret a la protecció dels interessos morals i materials derivats de les produccions científiques, literàries o artístiques de què sigui autor..

També analitzarem aquests drets conjuntament per l'estreta relació que hi ha entre ells.

Com en molts drets, el principal impacte del canvi climàtic en ells és la desaparició de llocs, espais o mitjans necessaris perquè es puguin exercir de manera adequada. Per tant, en aquest cas no és molt diferent, i tal com s'ha establert des de la Relatoria Especial sobre els Drets Culturals de Nacions Unides, hi ha mostres clares que l'emergència climàtica pot acabar amb segles de progrés cultural de la humanitat i fins i tot impedir que es conservin en el futur algunes pràctiques culturals vigents, en la mesura en què els efectes del canvi climàtic són una amenaça per a alguns llocs importants per a la interacció cultural.¹⁷⁰

Aquests efectes, d'acord amb la Relatoria, també podrien donar lloc a una terrible segregació cultural vinculada al canvi climàtic i a un catastròfic procés de “supressió”, mitjançant el qual bona part de la història i la petjada cultural de les víctimes principals d'aquest fenomen podrien acabar desapareixent, mentre la petjada dels seus principals responsables es protegiria millor i tindria més probabilitats de sobreviure.

Aquesta situació ha estat assenyalada des de fa més d'una dècada, perquè segons un estudi realitzat al 2005 pel Centre del Patrimoni Mundial de la UNESCO, el canvi climàtic suposava una amenaça per al 72% dels llocs pertanyents al patrimoni natural i cultural documentats pels Estats part en la Convenció del Patrimoni Mundial.¹⁷¹ L'any 2014, un estudi acadèmic va concloure que més de 130 llocs culturals del patrimoni mundial estaven exposats a llarg termini a la pujada del nivell de la mar, des del jaciment arqueològic de Cartago, a Tunísia, fins a les grutes d'Elefanta, a l'Índia.¹⁷² A més, els jaciments arqueològics podrien veure's afectats per l'augment de la temperatura del sòl, els danys ocasionats pel vent i la pujada del nivell del mar. També perillena arxius i biblioteques del món sencer, grans repositoris del coneixement, la cultura i la història de la humanitat.¹⁷³

Però no només això. En molts llocs, el canvi climàtic repercuteix de manera negativa en la pràctica dels coneixements tradicionals, inclosos els coneixements especialitzats i les tècniques que es necessiten precisament per a afrontar aquest canvi.¹⁷⁴ Això té un impacte en el nombre d'escoles disponibles en algunes regions del món, però també d'espais d'expressió artística en qualsevol de les seves dimensions, amb el que es posa en risc tant la formació i aprenentatge, com la possibilitat de transmetre entre generacions els coneixements, la cultura i les formes de vida pròpies de cada regió del món.

En ser la cultura, l'art, la ciència i l'educació expressions del desenvolupament de la vida humana, resulta evident que, enfront dels impactes en la llibertat d'expressió, el dret de reunió, el dret al treball, la llibertat de circulació, el dret a la propietat, etc., i en ser aquestes i altres també expressions culturals dels països i les persones, sembla innegable que, si les persones es veuen obligades a desplaçar-se a altres regions, a practicar activitats productives diferents d'aquelles que saben desenvolupar, a ex-

---

170 Informe de la Relatora Especial de Nacions Unides sobre els drets culturals, A/75/298, <https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F75%2F298&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>

171 Vegeu: Estudios de caso: cambio climático y patrimonio mundial <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183480>

172 Vegeu: World Heritage and Tourism in a Changing Climate <https://whc.unesco.org/en/tourism-climate-change/>

173 Informe de la Relatora Especial de Nacions Unides sobre els drets culturals, A/75/298, <https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F75%2F298&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>

174 *Ibidem*.

pressar-se en altres idiomes o a desenvolupar pràctiques quotidianes que abans no desenvolupaven, si bé poden donar-se noves expressions culturals, la veritat és que també tot això pot portar a la pèrdua d'altres tantes expressions culturals pròpies.

D'aquí la importància de mai perdre de vista la interrelació i interdependència que existeix entre tots els drets humans, perquè l'afectació d'un, pot generar afectacions directes o indirectes en molts altres.

Ara bé, l'educació, la cultura, l'art i la ciència també es veuen impactats pel canvi climàtic en la mesura en què poden ser, i han de ser, mitjans per a promocionar i difondre les accions en favor del clima i el medi ambient.¹⁷⁵ Especialment perquè, per mitjà d'aquests drets, es pot ajudar a aconseguir que les persones comprenguin i facin front a les repercussions de la crisi climàtica, proporcionant els coneixements, els valors i les aptituds que necessiten per a actuar com a agents del canvi.¹⁷⁶

La col·laboració entre art i ciència podria contribuir al fet que les obres artístiques centrades en el clima arribessin a un públic el més ampli i variat possible.¹⁷⁷ La cultura i els drets culturals no només corren el risc de desaparèixer a causa del canvi climàtic, també formen part de la solució, i ofereixen una sèrie d'eines essencials per a portar a la pràctica les estratègies de mitigació i adaptació al canvi climàtic.¹⁷⁸

L'art, l'educació, la ciència i la cultura també són fonamentals per a mobilitzar a les persones a fi que actuïn contra el canvi climàtic, i també per a intercanviar informació i crear consciència sobre aquest tema.¹⁷⁹ Són sens dubte una via per a aportar coneixement profund (ciència), per a transmetre'l en diferents modalitats i àmbits (educació), per a mostrar-lo a partir de diferents representacions i formes (art), així com per a transformar pràctiques nocives i generar noves pràctiques col·lectives (cultura) per a protegir el medi ambient i revertir algunes de les conseqüències del canvi climàtic.

En aquest sentit, no es pot oblidar que per a aconseguir tot això, l'educació, l'art, la ciència i la cultura han d'exercir-se i desenvolupar-se en formes, condicions i amb finalitats que no afectin el medi ambient, que siguin al seu torn exemple real del combat al canvi climàtic.¹⁸⁰

---

175 Vegeu: Bentz, J. (2020) Learning about climate change in, with and through art. *Climatic Change* 162, 1595–1612 <https://doi.org/10.1007/s10584-020-02804-4>; Jennifer Gabrys & Kathryn Yusoff (2012) Arts, Sciences and Climate Change: Practices and Politics at the Threshold, *Science as Culture*, 21:1, 1-24. <https://doi.org/10.1080/09505431.2010.550139>

176 Vegeu: La educación sobre el cambio climático <https://www.unesco.org/es/education-sustainable-development/climate-change>

177 Vegeu: ¿Puede el arte ayudar a hacer visible el cambio climático? <https://lab.cccb.org/es/puede-el-arte-ayudar-a-hacer-visible-el-cambio-climatico/>

178 Informe de la Relatora Especial de Naciones Unidas sobre els drets culturals, A/75/298, <https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F75%2F298&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>

179 Vegeu: Arte contra contaminación https://elpais.com/cultura/2015/12/18/actualidad/1450454202_179843.html

180 Vegeu: Museos y medioambiente: sostenibilidad cultural <https://www.culturaydeporte.gob.es/dam/jcr:1269dab1-336c-49f0-b507-d83ce142c624/museos-medio-ambiente.pdf>

De poc serviria desenvolupar una important recerca científica que destrueix un espai o recurs natural o que, per a mostrar els seus resultats, utilitza grans quantitats de paper¹⁸¹ o explota animals en la seva experimentació;¹⁸² com també crear una obra artística que, buscant mostrar la deterioració ambiental, la reproduïx o genera a partir de la seva mostra o resultat contaminació lumínica, auditiva o d'un altre tipus;¹⁸³ així com que s'implementin models educatius que utilitzin mitjans contaminants per a aconseguir els seus fins o que els models que s'implementen no siguin sustentables;¹⁸⁴ però també que es mantinguin pràctiques culturals que van directament contra el medi ambient com la cacera, les corre-gudes de toros, les baralles entre animals, etc.¹⁸⁵

Com en tants altres drets que hem analitzat, en aquest document de treball no es pot perdre de vista que el seu exercici també pot implicar un perjudici mediambiental, és a dir, que l'exercici dels nostres drets no sempre és neutre en els seus efectes mediambientals.

De tot l'analitzat és fàcil concloure que tots els drets humans continguts en la Declaració Universal dels Drets Humans tenen, d'una o altra forma, un impacte negatiu del canvi climàtic, confirmant-se que és una de les majors amenaces per al seu exercici, ús i gaudi. No obstant això, tampoc podem deixar d'esmentar que també l'exercici irracional, individualista i insostenible d'alguns dels nostres drets humans té al seu torn un impacte negatiu en el medi ambient i, a conseqüència d'això, efectes directes en el canvi climàtic. Per tant, sigui en positiu o en negatiu, el canvi climàtic ha de ser una constant d'anàlisi i previsió en l'exercici, gaudi i protecció de tots els drets humans.

---

181 Vegeu: Impacto ambiental de la investigación científica <https://www.islasas.com/impacto-ambiental-de-la-investigacion-cientifica/>

182 Vegeu: Experimentación animal <https://www.animal-ethics.org/experimentacion-animal/>; ¿Es la experimentación animal una tortura necesaria? <https://www.elsaltodiario.com/paradoja-jevons-ciencia-poder/es-la-experimentacion-animal-una-tortura-necesaria/>; Cruelty to Animals in Laboratories <https://www.peta.org/issues/animals-used-for-experimentation/animals-laboratories/>

183 Vegeu: Arte y medioambiente: desde la pintura para el planeta <https://www.ttamayo.com/2021/03/arte-y-medio-ambiente/>; La incalculable huella de carbono del criptoarte y los NFT https://www.eldiario.es/tecnologia/moda-nft-salirle-cara-planeta_1_7847137.html; Mindful of Its Impact on the Planet, the Art World Aims for Sustainability <https://www.nytimes.com/2022/06/23/arts/art-climate-change-environment.html>

184 Vegeu: El impacto ambiental de las escuelas infantiles <https://www.agenciasinc.es/Noticias/El-impacto-ambiental-de-las-escuelas-infantiles>; Impacto ambiental de las escuelas <https://www.geniolandia.com/13128251/impacto-ambiental-de-las-escuelas>

185 Vegeu: ¿Sabías que estas tradiciones maltratan al medioambiente? <https://blog.oxfamintermon.org/sabias-que-estas-tradiciones-maltratan-al-medio-ambiente/>; Cultura, medioambiente y emergencia climática. Cómo actuar en el ámbito de la gestión y las políticas culturales locales <https://interaccio.diba.cat/blogs/2022/05/cultura-medio-ambiente/>; “¿El toro no sufre?” Ocho mitos de la tauromaquia, desmontados <https://www.elsaltodiario.com/tauromaquia/el-toro-no-sufre-desmontamos-los-mitos-mas-extendidos-de-la-tauromaquia->

